

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Doç. Dr.
Celal ÖNEY

Muş Alparslan Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
c.oney@alparslan.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5034-5056>

Eser Geçmişi / Article Past: 04/06/2023 13/06/2023

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Çeviri Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1309673>

Translation Paper

Orta Doğu'daki Çağdaş Hıristiyan Topluluklarına Bir Bakış

Christian Communities in the Contemporary Middle East: An Introduction

Deanna F. Womack

*Womack, D. F. (2020). Christian Communities in the Contemporary Middle East: An Introduction, Exchange, 49(3-4), 189-213. doi: <https://doi.org/10.1163/1572543X-12341566>

**Deanna F. Womack, Atlanta, Georgia'daki Emory Üniversitesi Candler Teoloji Okulu'nda Dinler Tarihi ve Çok Dinli İlişkiler alanında Yardımcı Doçent olarak görev yapmaktadır. Kendisi, *Protestants, Gender and the Arab Renaissance in Late Ottoman Syria* (Edinburgh University Press, 2019) ve *Neighbors: Christians and Muslims Building Community* (Westminster John Knox Press, 2020) kitaplarının da yazarıdır. Ayrıca Philip Forness ile birlikte Edinburgh University Press'in Orta Doğu Hıristiyanlığı (Middle Eastern Christianity) kitap serisinin editörlüğünü de yapmaktadır.

Öz

Bu çalışmada Ortadoğu'daki Hristiyanların kimler olduğu üzerinde durulmaktadır. Ortadoğu'daki kadim Ortodoks ve Katolik mezheplerin nasıl ortaya çıktığı ve kilise yapılanmasının nasıl şekillendiği konusuna açıklık getirilmektedir. Çalışmada bölgede Protestanlığın nasıl ortaya çıktığı ve diğer Hristiyan gruplar ile ne tür bir ilişki kurduğu açıklanmaktadır. Ortadoğu'daki Hristiyan nüfusun günümüzdeki istatistiğine de değinen çalışmada bölgeden Hristiyan nüfusun göç etme nedenleri üzerinde de durmaktadır. Çalışma aynı zamanda Ortadoğu Hristiyanları hakkında şimdiye kadar yapılmış literatürdeki önemli çalışmaların konu, yazar ve isimlerini de inceleyerek adeta yetkin bir kaynakça bilgisi de vermektedir. Çalışmada Ortadoğu Hristiyan çalışmalarının başlı başına bir araştırma alanı olmaya başladığı ve özellikle Kıptiler hakkındaki literatürün büyük gelişme gösterdiği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Hristiyan, Süryani, Ermeni, Marunî, Kıpti

ATIF: DEANNA FERREE WOMACK, (Çev: Celal Öney) "Orta Doğu'daki Çağdaş Hıristiyan Topluluklarına Bir Bakış", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/2 (Haziran 2023), s. (471-502)

Abstract

This study focuses on who the Christians in the Middle East are. It clarifies how the ancient Orthodox and Catholic sects in the Middle East emerged and how the church structure was shaped. The study explains how Protestantism emerged in the region and what kind of relationship it established with other Christian groups. The study also touches upon the current statistics of the Christian population in the Middle East and emphasizes the reasons for the migration of the Christian population from the region. The study also provides a competent bibliography by examining the subjects, authors, and titles of important studies in the literature on Middle Eastern Christians. It is also emphasized that Middle Eastern Christian studies have become a field of research in its own right and that the literature on Copts in particular has made great progress.

Keywords: Middle East, Christian, Assyrian, Armenian, Maronite, Coptic

Giriş

Orta Doğu'daki Hıristiyanlar kimlerdir? Kiliseler ve Hıristiyan örgütleri bölgedeki şiddetli çatışmalara, siyasi huzursuzluklara, mülteci akınlarına ve ekonomik krizlere nasıl tepki verdi? Bu tür sosyo-politik çalkantılar Orta Doğu Hıristiyanlarını bir grup olarak tanımlıyor mu? Günümüzde akademisyenler Orta Doğu'daki Hıristiyan toplulukları hangi yöntemlerle inceliyor? Bu özel sayı¹, bu tür ilgili soruları ele almakta ve Orta Doğu'daki kurumsal kiliselerin ve Hıristiyan toplulukların güncel gerçeklikleri ve yakın geçmişleri üzerine giderek artan bir akademik birikime katkıda bulunmaktadır. Bunu yaparken, Kuzey Afrika ve Batı Asya'nın Arapça konuşulan bölgelerine özel olarak odaklanmakta ve bu bölgelerdeki Arap olmayan ve Arapça dışında yerel diller ve ayin dilleri kullanan Hıristiyanlar üzerine yapılan çalışmalarını da içermektedir. Orta Doğu'daki Hıristiyanlığın çeşitliliği ve zengin mirası, bu sayıda Mısır, Filistin, İsrail, Ürdün ve Lübnan'daki Hıristiyanlıkla ilgili makalelerde açıkça görülürken, bu çalışmalar aynı zamanda bu ülkelerdeki Hıristiyanların Suriye, Irak, Türkiye, Ermenistan ve dünyanın dört bir yanındaki dindaşlarıyla olan bağlarını da vurgulamaktadır.

Orta Doğu'daki çağdaş kiliselerin özelliklerini ve bunların din ve teoloji çalışmalarındaki yerini aktarmak için, aşağıda öncelikle Orta Doğu Hıristiyanlığı içindeki demografik ve mezhepsel çeşitliliği ve akademisyenlerin son yıllarda bu toplulukları nasıl incelediklerini ele alıyorum. Ardından bu sayıda yer alan dokuz makaleyi tanıtıyor ve bu araştırmaların Orta Doğu Hıristiyan Çalışmalarını desteklemek için doldurduğu kritik boşluklara dikkat çekiyorum.

1 Exchange: Journal of Contemporary Christianities in Context, Editor-in-Chief: Martha Frederiks, Volume. 49, Issue. 3-4, Year. 2020, Publisher: Brill, Online ISSN: 1572-543X, Print ISSN: 0166-2740, Journal web site: <https://brill.com/view/journals/exch/49/3-4/exch.49.issue-3-4.xml>

Orta Doğu Kiliseleri

Akademisyenler ve Orta Doğulu Hıristiyan liderler, Orta Doğu'daki Hıristiyanlığın farklı ifadelerini, bölgedeki kiliseleri beş 'aileye' ayırarak tanımlamaktadır². Her bir kiliseyi daha geniş gelenekler içinde tanımak önemli olsa da, aşağıdaki beş kategori Orta Doğu'nun genellikle yabancı olan dini topluluklarını tanıtmak için yararlıdır:

1. *Doğu Kilisesi (Church of the East)* bazen Süryani Ortodoks olarak nitelen ve üyeleri bugün kendilerini Süryani olarak adlandırır. Bu grup modern dönemde iki kol oluşturdular: Doğu Süryani Kilisesi ve Doğu Kadim Kilisesi³.

2. *Oryantal Ortodoks (The Oriental Orthodox)* ailesi Kıpti Ortodoks, Süryani Ortodoks ve Ermeni Apostolik kiliselerini içerir⁴.

3. *Doğu Ortodoksları* genellikle Rum Ortodokslar olarak adlandırılır, ancak kiliselerinde Arapça ayin yapılan Ortodoks Araplar da vardır. Bu kiliseler dört otosefal patrikliği (İstanbul, Antakya, Kudüs ve İskenderiye) içerir ve dünya çapındaki diğer Doğu Ortodoks kiliseleriyle birlik içindedir⁵.

-
- 2 Matthew Baker, "Christian Traditions in the Contemporary Middle East: A Bibliographic Essay," *Theological Librarianship* 4/1 (2011), 69; Anthony O'Mahony, ed., *The Christian Communities of Jerusalem and the Holy Land: Studies in History, Religion and Politics* (Cardiff: University of Wales Press, 2003), 8; Betty Jane Bailey and J. Martin Bailey, *Who Are The Christians in the Middle East?* (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2003), 47. Orta Doğu Kiliseler Konseyi üyelerinin bir listesi için *Middle East Council of Churches* (MECC) İngilizce ve Arapça olarak, bkz. <https://www.mecc.org/churches> and <https://www.mecc.org/churchesar> (accessed 30 July 2020), İskenderiye ve tüm Afrika, Antakya ve tüm Doğu, Kudüs ve Kıbrıs Ortodoks Kiliseleri Arapça'da Rum Ortodokslar (Doğu Ortodoksları için kullanılan Arapça terim) olarak listelenmiştir, bu kiliseler ile birlikte Yedi Katolik kilisesi ve bölgedeki Protestan kiliselerinden on üçüde (Presbiteryen, Lüteriyen, Anglikan ve Metodist mezheplerinden) Orta Doğu Kiliseler Konseyi olan *Middle East Council of Churches* (MECC) üyesidir.
- 3 Kadim Kutsal Doğu Apostolik Kilisesi 1968 yılında kurulmuştur ve patriği Bağdat'tadır ve Kutsal Doğu Apostolik Katolik Süryani Kilisesi'nden daha küçük bir nüfusa sahiptir. John Joseph, *The Modern Assyrians of the Middle East: A History of their Encounter with Western Christian Missions, Archaeologists, and Colonial Powers* (Leiden: Brill, 2000), 247-250; David Gaunt, Naures Atto, and Soner O. Barthoma, "Introduction: Contextualizing the Sayfo in the First World War," in *Let Them Not Return: Sayfo—The Genocide of the Assyrian, Syriac, and Chaldean Christians in the Ottoman Empire*, (eds.) Gaunt, Atto, and Barthoma (New York: Berghahn Books, 2017), 28, note 16. Süryani terimi bazen Doğu Kilisesi üyelerinin ötesinde Keldani Katolikler ve Süryani Ortodokslara kadar uzanan ortak bir etnik kimliği belirtmek için geniş anlamda kullanılmaktadır. H.L. Murre-van den Berg, "The Church of the East in the Sixteenth to the Eighteenth Century: World Church or Ethnic Community?," in *Redefining Christian Identity: Cultural Interaction in the Middle East since the Rise of Islam*, (ed.) Jan J. Van Ginkel, Heleen Murre-van den Berg, and Theo M. van Lint (Leuven: Peeters, 2005), 301.
- 4 Etiyopya Ortodoks Kilisesi ve Hindistan'daki Malankara Suriye Ortodoks Kilisesi de Oryantal Ortodoks ailesinin bir parçasıdır. Ermeni Apostolik Kilisesi bazen Ermeni Ortodoks veya Gregoryen olarak da adlandırılmaktadır. Süryani Ortodokslar bazen 'Yakubi' olarak anılmakta ve Suriyeli Ortodokslar ya da Suriyeli Hıristiyanlar olarak da adlandırılmaktadır. Ancak bu son iki terim modern Suriye devletindeki Hıristiyan toplulukları ifade etmek için kullanılabildiğinden, son birkaç on yıldır akademisyenler ve uygulayıcılar bunun yerine Süryani Ortodoks adını kullanmaya başlamışlardır. Heleen Murre-van den Berg, "A Center of Transnational Syriac Orthodoxy: St. Mark's Convent in Jerusalem," *Journal of Levantine Studies* 3/1 (2013), 78, note 21.
- 5 Kıbrıs'ın Lefkoşa kentinde beşinci bir Doğu Ortodoks Patrikhanesi bulunmaktadır. Bu Doğu Akdeniz ada ülkesi genellikle coğrafi olarak Orta Doğu'nun bir parçası olarak kabul edilir, ancak çoğunluğu Hıristiyan ve çoğunluğu etnik Yunan nüfusu ile Kıbrıs kültürel olarak Avrupa'ya daha yakındır. Bu beş

4. *Katolik Kiliseleri*; Çoğu modern dönemde Roma ile tam bir birliktelik içine giren bölgenin Katolik kiliseleri, kökleri bölgenin kadim dini geleneklerine dayanan ayinleriyle küresel Katolikliğe önemli bir çeşitlilik getirmektedir.

5. *Protestan Kiliseleri*; Kökleri modern batılı misyonerlik hareketlerine dayanan çok mezhepli Protestan (veya Evanjelik) kiliseler, Orta Doğu Hristiyanlığı içinde azınlıktadır⁶.

Günümüz Orta Doğu Hristiyanlarını yalnızca eski teolojik pozisyonlara göre temsil etmeden, bölgedeki Hristiyanların beşinci ve yedinci yüzyıllar arasında Kristoloji konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle nasıl ayrı kiliselere bölündüğünü kabul etmek gerekir. Yukarıda sıralanan ilk iki ailenin (Doğu Kilisesi ve Doğu Ortodoksları) Kristolojik duruşları günümüz Doğu Ortodoks, Katolik ve Protestan kiliselerinin formülasyonlarından farklıdır. Bu son üç gelenek, 451 yılında günümüz İstanbul’u yakınlarındaki antik bir kent olan Kalkedon’da (Kadıköy) düzenlenen ilk kilise konseyinden miras aldıkları Kristolojik ifade nedeniyle Kalkedoncu olarak bilinmektedir. Bu, ilk kilise piskoposlarının Hristiyan ortodoksluğunu tanımlamak ve sapkınlık olarak gördükleri şeyleri reddetmek için topladıkları bir dizi konsilin dördüncüsüydü. Kalkedon Konsili, Mesih’in iki doğasının tek bir kişide (ya da hipostazda) birleştiğini vurgulamıştır⁷.

Rima Nasrallah ve Ronelle Sonnenberg’in bu sayının ilerleyen bölümlerinde açıkladıkları gibi, Kıptiler, Süryaniler ve Ermeniler bu Kalkedon formülünü reddetmişlerdir. Bunun yerine, bu Doğu Ortodoks kiliseleri İsa Mesih’in insani ve ilahi doğasının (Yunanca *mia physis* “tek doğa” anlamına gelir) birliğini vurgulayan bir miyafizit Kristolojiyi (yanlışlıkla “Monofizit” olarak adlandırılır) takip eder⁸. Buna karşılık, Doğu Kilisesi’nin (tarihçilerin ‘Nasturi’ olarak adlandırmakta ısrar ettikleri) dyofizit formülasyonu, Mesih’in insani ve ilahi doğalarının ikiliğine vurgu yapar⁹. Teolojik duruşlarının ötesinde, Kıpti,

otosefal kilisenin hepsi için (patrikleri daha yüksek bir ruhani otoriteye hesap vermez), Yunanca kilise dilidir ya da öyleydi. Kıbrıs dışında bu kiliselerin üyelerinin çoğu Arap’tır.

- 6 Protestanlar için kullanılan Arapça terim “Evanjelik” anlamına gelen “İnciliyyun”dur. İlk dört ailenin özellikleri hakkında bkz. Emma Loosley, “Peter, Paul and James of Jerusalem: The Doctrinal and Political Evolution of the Eastern and Oriental Churches,” in *Eastern Christianity in the Modern Middle East*, (eds.) Anthony O’Mahony and Emma Loosley (Abingdon: Routledge, 2010); Osmanlı İmparatorluğu’ndaki çeşitli dini cemaatler hakkında faydalı bir çalışma için bkz. Bruce Masters, *Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 41-67.
- 7 Dale T. Irvin and Scott W. Sunquist, *History of the World Christian Movement*, vol. 1: Earliest Christianity to 1453 (Maryknoll, NY: Orbis Books, 2001), 184-194.
- 8 Bu sayıda bakınız, Rima Nasrallah and Ronelle Sonnenberg, “Oriental Orthodox Young Adults and Liturgical Participation: A Matter of Identity,” *Exchange* 49/3,4 (2020). Aho Shemunkasho’nun vurguladığı gibi, Doğu Ortodoks kiliseleri Kalkedon tanımını reddetse de, “ilk üç evrensel konsilin - 325’te İznik, 381’de Konstantinopolis ve 431’de Efes - teolojik tanımını paylaşmaktadırlar.” Aho Shemunkasho, “Oriental Orthodox,” in *Christianity in North Africa and West Asia*, (eds.) Kenneth R. Ross, Mariz Tadros, and Todd M. Johnson (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2018), 247.
- 9 Doğu Kilisesi Mesih’in iki doğası olduğunu kabul etmiş, ancak sonunda Kalkedoncu hipostatik birlik (iki doğanın tek bir kişide birleşmesi) anlayışını reddederek Mesih’in iki hipostazda cisimleştiğini düşünmüştür. Jack Tannous, *The Making of the Medieval Middle East: Religion, Society, and Simple Believers* (Princeton: Princeton University Press, 2018), 13.; ‘Nasturi’ başlangıçta Doğu Kilisesi’nin rakipleri tarafından kullanılan aşağılayıcı bir terimdi, ancak Tannous sekizinci yüzyıla geldiğinde kilise üyelerinin kendilerini Nasturi olarak adlandırmaya başladığına dikkat çekiyor. Bu isimlendirme ve ‘miyafizit’ terimi hakkında bkz. Sebastian P. Brock, “The ‘Nestorian’ Church: A Lamentable Misnomer,”

Ermeni ve Süryani kiliseleri eski ayin dilleriyle de farklıdır. Hem Doğu Kilisesi hem de Süryani Ortodoks Kilisesi Süryaniceyi kullanmaktadır¹⁰.

Roma İmparatorluğu'nun doğu kesiminde, bu Kristolojik tartışmalar sırasında, Kalkedoncular, Yunanca konuşan ve Süryanice konuşan Hıristiyanları içeriyordu ve yedinci yüzyılda Mesih'in iradesinin birliği ya da ikiliği hakkında bir başka Kristolojik soru üzerine bölündüler. Mesih'in tek bir iradeye sahip olduğunu savunan grup sonunda Maruni Kilisesi'ne dönüşmüştür, ancak çağdaş Maruniler bu görüşü savunmamaktadır. Bugün bölgedeki Doğu Ortodoks kiliseleri miraslarını diğer gruba dayandırmaktadır¹¹. Batı Roma İmparatorluğu'nda, Kalkedoncular Latince konuşan Hıristiyanlardı ve yavaş yavaş Roma piskoposunun diğer patrikler üzerindeki önceliğini savunmaya başladılar. Yüzyıllar boyunca Latin batı ve Yunan doğu arasında büyüyen teolojik gerilimler ve siyasi çatışmalar, Kalkedon Katolik ve Ortodoks gelenekleri arasındaki birliği koparan 1054 bölünmesiyle sonuçlandı¹². İşte Protestan Reformu da on altıncı yüzyılda Batı Avrupa'daki Roma Katolik Kilisesi içinde ortaya çıkmıştır. Bugün Orta Doğu Katolikliğinin şaşkıncu çeşitliliği, bölgenin eski kiliselerinin litürjik zenginliğini ve Roma Katolik Kilisesi'nin on altıncı yüzyıldan itibaren Tridentine Karşı Reformu'nun bir parçası olarak ve ayrıca jeopolitik nedenlerle Orta Doğu kiliselerini Katolik katına getirme çabalarını yansıtmaktadır¹³. Roma Katolik Kilisesi'nin (Latin ayini) yanı sıra, Orta Doğu'daki Katolik cemaati, burada orijinal dini dilleriyle birlikte listelenen altı Doğu ayini Katolik kilisesini içermektedir: Maruni (Süryani), Keldani Katolik (Süryani), Süryani Katolik (Süryani), Ermeni Katolik (Ermeni), Kıpti Katolik (Kıpti) ve Melkit (Yunan)¹⁴. Her kilise, Roma piskoposu olarak Papa'nın

Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester 78 (1996), 23-35; Sebastian P. Brock, "Miaphysite, Not Monophysite!," *Cristianesimo Nella Storia* 37 (2016), 45-54.

- 10 Akademisyenler bazen Doğu Kilisesi ve Süryani Ortodoks Kilisesi üyelerini sırasıyla Doğu Süryanileri ve Batı Süryanileri olarak adlandırmaktadır. Örneğin bkz., Mar Sawirus Ishak Saka, "The West Syriacs," in *Christianity: A History in the Middle East*, (eds.). Habib Badr, Suad Abou el Rouss Slim, and Joseph Abou Nohra (Beirut: Middle East Council of Churches, 2005), 235-253; Mar Bawai Soro, "The Assyrians (East Syriacs)," in *Christianity: A History in the Middle East* (eds.). Habib Badr, Suad Abou el Rouss Slim, and Joseph Abou Nohra (Beirut: Middle East Council of Churches, 2005), 255-270.
- 11 Tannous, *The Making of the Medieval Middle East*, 13. Mesih'in tek bir iradeye (ve tek bir enerjiye) sahip olduğunu onaylayanlara monotelet (Monothelet) denirdi.
- 12 Irvin and Sunquist, *History of the World Christian Movement*, 223, 390-393.
- 13 Fr. Salim Daccache, "Catholic Missions in the Middle East," in *Christianity: A History in the Middle East* (eds.). Habib Badr, Suad Abou el Rouss Slim, and Joseph Abou Nohra (Beirut: Middle East Council of Churches, 2005), 691. Karşı Reform (ya da Katolik Reformu) 1545 yılında Trent Konsili Council of Trent) ile başlamıştır. On yedinci yüzyıldan sonra Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Katolik kiliselerinin koruyucusu olarak rolünü genişletmeye çalıştı ve Fransız Katolik misyonerlerini bu hedefi kolaylaştırmak için yardımcı olarak gördü. Bkz. Masters, *Christians and Jews*, 69-71, 151-152; Michel E. Andraos, "Christian Communities in the Middle East and Islam: A Shift in the Understanding of Mission among Eastern Catholic Churches," in *Mission for Diversity: Exploring Christian Mission in the Contemporary World*, (eds.). Elochukwu E. Uzukwu, vol. 8, Interreligious Studies (Zürich: Lit Verlag, 2015), 171-86.
- 14 Başlangıçta Rum Ortodoks Araplara uygulanan ve daha sonra Rum Katolikler tarafından benimsenen bir tanımlama olarak 'Melkite' terimi hakkında bkz. Masters, *Christians and Jews*, 49-50; Sidney H. Griffith, "The Church of Jerusalem and the 'Melkites': The Making of an 'Arab Orthodox' Christian Identity in the World of Islam (750-1050 CE)," in *Christians and Christianity in the Holy Land: From the Origins to the Latin Kingdoms*, (eds.). Ora Limor and Guy G. Strousma (Turnhout: Brepols, 2006), 175-

yetkisi altında kendi patriği ve belirli kiliselerin sinoduyla faaliyet göstermektedir. Roma ile sürekli birlik içinde olduğunu iddia eden Maruni Kilisesi hariç diğer hepsi, on altıncı ve on dokuzuncu yüzyıllar arasındaki misyonerlik çabalarının bir sonucu olarak Katolik Kilisesi ile birleşmiştir. Yukarıdaki son beş kilise, Doğu Kilisesi, Süryani Ortodoks, Ermeni Apostolik, Kıpti Ortodoks ya da Rum Ortodoks kiliselerinden ayrılarak ‘Uniatlar’ olarak adlandırılmıştır¹⁵. Bu sayıda yer alan çeşitli makaleler, bu Katolik geleneklerin Orta Doğu’daki varlığına atıfta bulunmaktadır¹⁶.

Mısır’daki Kıptiler ve Lübnan’daki Maruniler gibi bazı topluluklar büyük ölçüde belirli bir ülkeyle ilişkilendirilse de, Orta Doğu’nun dini gelenekleri çağdaş ulus devletlerin sınırları boyunca uzanmaktadır. Hıristiyanların yüzyıllar boyunca bölge boyunca serbestçe hareket etmesi, bugünkü mülteci krizlerinden çok önce bu geleneklerin coğrafi olarak yayılmasına katkıda bulunmuştur. Hıristiyanların iç göçü özellikle, en parlak döneminde Kuzey Afrika, Batı Asya ve Güneydoğu Avrupa’yı kapsayan çok etnikli ve çok dinli bir imparatorluk olan Osmanlı İmparatorluğu’nun sonlarına doğru öne çıkmıştır¹⁷. Müslüman Osmanlı hanedanı, 1453’te Doğu Ortodoks Bizans İmparatorluğu’nu yendikten sonra Konstantinopolis’i (İstanbul) başkent yaptı ve bu sayıdaki çeşitli makalelerin de açıkladığı gibi, Osmanlı dönemi politikaları, imparatorluğun 1923’te sona ermesinden çok sonra bile Ortadoğu’yu şekillendirmeye devam etti. Osmanlı yönetiminin çeşitli dini mezheplere tanıdığı toplumsal özerklik, imparatorluk Hıristiyanlarının eski geleneklerini sürdürmelerine olanak sağlamıştır¹⁸.

Osmanlı döneminin başlarında Levant Hıristiyanları büyük ölçüde kırsal bir nüfus iken, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Kudüs, Halep ve Musul gibi şehirler Hıristiyan

204. Doğu Katolik kilisesinin beş ayini ve bunların Hindistan’daki Syro-Malabar ve Malankara Katolik kiliseleriyle ilişkisi hakkında bkz. Andrea Pacini, “The Rites of the Churches of the Middle East,” in *Christian Communities in the Arab Middle East: The Challenge of the Future*, (eds.). Andrea Pacini (Oxford: Clarendon Press, 1998), 305-307. Maronit Kilisesi, Kıbrıs dışında bölgedeki Doğu Ortodoks kiliselerinin çoğunluğu gibi artık Arapça ayin kullanmaktadır.

15 Lucette Valensi, “Inter-Communal Relations and Changes in Religious Affiliation in the Middle East (Seventeenth to Nineteenth Centuries),” *Comparative Studies in Society and History* 39/2 (1997), 251-269; Bernard Heyberger, “The Development of Catholicism in the Middle East (16th-19th Century),” in *Christianity: A History in the Middle East* (eds.). Habib Badr, Suad Abou el Rouss Slim, and Joseph Abou Nohra (Beirut: Middle East Council of Churches, 2005), 631-651; Daccache, “Catholic Missions in the Middle East,” 687-710.

16 Bu makalelerin hiçbiri sadece bölgedeki belirli bir Katolik topluluğa odaklanmasa da, Aaron Eldridge ile Rima Nasrallah ve Ronelle Sonnenberg’in yazıları Maruni Katolikliğinin Lübnan’daki öneminden bahsetmektedir. Lucy Schouten, Irak’tan gelen Keldani mültecilerin Ürdün’deki Anglikan kiliselerine katıldıklarına dikkat çekmektedir; Latin Katoliklerin ve Melkitlerin tarihsel varlığı Filistin üzerine yapılan üç çalışmada da görülmektedir; Rachel Scott ise Ortodoks, Katolik ve Protestan Kıptilerin ortak mirasını ele almaktadır.

17 Reşat Kasaba’nın araştırmasının da gösterdiği gibi, Osmanlı Hıristiyanları ve Hıristiyan olmayanlar, Osmanlı İmparatorluğu içindeki yaygın “uzun vadeli iç göç örüntülerinin” bir parçasıydı. Reşat Kasaba, *A Moveable Empire: Ottoman Nomads, Migrants, and Refugees* (Seattle: University of Washington Press, 2009), 124.

18 Bu komünal özerklik ve “Osmanlı siyaset sahnesine geç katılan” millet sistemi üzerine bir tartışma için bkz. Masters, *Christians and Jews*, 61-65. Tannous ayrıca modern öncesi Orta Doğu Hıristiyanlığı çalışmalarını çarpıtan “millet geleneği tarihyazımı”nı da eleştiriyor. Tannous, *The Making of the Medieval Middle East*, 7.

göçmen akınına uğramıştır. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, Lübnan Dağı'ndaki Maruniler ve Mısır'ın kırsal kesimindeki büyük Kıpti nüfusu dışında, bölgedeki Hıristiyan nüfus, ağırlıklı olarak kentli hale gelmişti¹⁹. Ardından, on dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarında, Hıristiyanların imparatorluğu terk etmesiyle ve bunu Müslüman komşularından daha yüksek bir oranda yapmalarıyla yeni bir göç dalgası başladı. Bölgedeki batılı Hıristiyanlarla temasları ve misyoner okullarında edindikleri akıcı İngilizce, batıya göçlerini kolaylaştırdı²⁰. Osmanlı döneminin sona ermesi, Balkan Savaşları (1912-1913) ve Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Rum, Bulgar ve Ermeni Hıristiyanların zorunlu göç, sürgün ve nüfus mübadelesine maruz kaldığı Osmanlı Avrupası ve Anadolu'sundaki Hıristiyan topluluklar için de köklü değişiklikler getirmiştir²¹. Nasrallah ve Sonnenberg'in makalesinde anlatıldığı üzere, Ermeni olayları ve Süryani Sayfo mültecileri de bu dönemde Orta Doğu'nun diğer bölgelerine kaçarak Lübnan gibi yerlere yerleşmişlerdir²². Aşağıdaki tablo Orta Doğu Hıristiyanlığının beş 'ailesinin' litürjik ve teolojik geleneklerini aktarmaktadır. Dünya Hristiyan Veritabanı'na (World Christian Database) dayanarak, 2020 itibariyle Orta Doğu'da yaşayan bu geleneklerin üyeleri için nüfus tahminlerini de listelemektedir²³. Aşağıdaki rakamlar, uzun süredir devam eden ve yakın zamanda gerçekleşen göç eğilimleri nedeniyle tarihi vatanlarının dışında yaşayan Ortadoğulu Hıristiyanların ve onların soyundan gelenlerin önemli varlığını hesaba katmamaktadır. Ancak bugün Orta Doğu'daki yaklaşık 19 milyon Hıristiyan'ın toplam sayısına, çoğunluğu Doğu Ortodoks olan Kıbrıs'taki Hıristiyanlar ve Körfez Ülkeleri (Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Yemen) gibi Hıristiyanlığın hiç güçlü olmadığı yerlerde Hıristiyan varlığını çoğaltan Orta Doğu dışından gelen Hıristiyan göçmen işçiler de dahildir. Sayıları özellikle Roma

19 Masters, *Christians and Jews*, 55-58, 60.

20 Ibid., 55; Heather J. Sharkey, "Middle Eastern Christianity between the Local and the Global," *Ecumenical Trends* 48/6 (2019), 12.

21 Kasaba, *A Moveable Empire*, 123-133.

22 Ronald Grigor Suny, "*They Can Live in the Desert but Nowhere Else*": *A History of the Armenian Genocide* (Princeton: Princeton University Press, 2015); David Gaunt, Naures Atto, and Soner O. Barthoma, eds., *Let Them Not Return: Sayfo—The Genocide of the Assyrian, Syriac, and Chaldean Christians in the Ottoman Empire* (New York: Berghahn Books, 2017). Arami Soykırımı olarak da bilinen Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Sayfo, Asuri, Süryani ve Keldani Hıristiyanları ya da Arami kökenlileri hedef almıştır. Süryanice sayfo terimi 'kılıç' anlamına gelir.

23 Aşağıdaki tablo Matthew Baker'ın 2011 yılında çağdaş Orta Doğu Hristiyan gelenekleri üzerine yazdığı bibliyografik makalede sunduğu tabloya dayanmaktadır. Onun çizelgesini Roma Katolik ve Protestan nüfuslarını içerecek şekilde genişlettim ve kilise dilleri ve teolojik konular hakkında ayrıntılar ekledim. Bkz. Baker, "Christian Traditions," 69. Coğrafi dağılım kategorisi altındaki bilgiler azalan sırada düzenlenmiştir ve ülke başına 2.000 veya daha fazla kişiden oluşan dini toplulukları içermektedir. Güncellenmiş nüfus tahminleri şu kaynaklardan alınmıştır Todd M. Johnson and Gina A. Zurlo, eds., *World Christian Database* (Leiden/Boston: Brill, accessed 30 July 2020). Dünya Hristiyan Veri Tabanı (WCD) istatistiklerine ilişkin yardımları için Peter Crossing'e özel teşekkürlerimizi sunarız. Protestan kategorisi, WCD'nin "Bağımsızlar" olarak ayrıca kategorize ettiği 778.000 Hristiyanı içermektedir. Bu bağımsızların 466.000'i "Mesih'e inanan gizli Müslümanlar" olarak kabul edilmektedir. Benim tablom Orta Doğu için şu WCD istatistiklerini içermemektedir: 52,000 "çoklu gelenek" mensubu Ortodoks, Etiyopyalı Ortodoks (4,400 üye); Malayalamca konuşan Hindistan Malankara Suriye Ortodoks Kilisesi (15,900 üye); Reform Ortodoks (25,800 üye); ve bölge dışından beş Doğu Ortodoks kilisesinin (Bulgar, Gürcü, Romen, Rus ve Sırp) toplam 21,200 nüfusa sahip üyeleri.

Katolik nüfusuna yansımaktadır. Bugün Körfez’de 4,39 milyon Hıristiyan bulunmaktadır ve bunların 3,82 milyonu Roma Katolığıdır²⁴.

Demografik araştırmalar Orta Doğu nüfusunun Hıristiyan oranının 1970’te %6,1’den 2020’de %4,2’ye gerilediğini gösterirken, aynı dönemde Körfez Ülkelerinden sadece bir örnek vermek gerekirse Bahreyn’de Hıristiyanlık nüfusun %2,8’inden %11,5’ine yükselmiştir²⁵. Orta Doğu nüfusunun genelindeki Hıristiyan oranının azalması, göçün yanı sıra Hıristiyanların birçok Orta Doğu ülkesinde nispeten yüksek ekonomik statüye sahip olmalarının bir sonucu olarak Hıristiyan doğum oranlarının düşmesinden kaynaklanmaktadır²⁶. Ancak, Hıristiyan toplulukların devam eden önemli göçüne rağmen, bölgedeki Hıristiyanların bazılarının sandığı gibi yok olmaya yüz tutmadığını kabul etmek önemlidir. Müslüman çoğunluktan çok daha yavaş bir oranda büyüyen, ancak yine de büyüyen Orta Doğu’nun yerli Hıristiyan nüfusu, Heather Sharkey’in ifadesiyle “İslam topraklarında varlığını sürdürüyor.”²⁷. Orta Doğu Hıristiyan Çalışmalarına yönelik artan akademik ilgi bu gerçeği yansıtmaktadır.

Tablo 1: Çağdaş Orta Doğu’da Hıristiyanlar

Kilise	Tahmini Nüfus	Coğrafi Dağılım	Kilise (Merkez)leri	Orjinal Liturji	Hristoloji
Doğu Kilisesi (Süryani ve Antik şubeler birleştirilmiş)	172,000	Irak, Suriye, Lübnan, Türkiye	Bağdat (Antik); Erbil (Süryanice)	Süryanice	Diofizit
Süryani Ortodoks	117,000	Suriye, Irak, Lübnan, Ürdün, Türkiye	Şam	Süryanice	Miyafizit

24 Johnson and Zurlo, *World Christian Database*. WCD (Word Christian Database) Orta Doğu’yu 18.809.000 Hıristiyan nüfusa sahip on yedi ülkeyi kapsayacak şekilde tanımlamaktadır. Bunlar arasında Kıbrıs, nüfusunun %70’inden fazlasını Hıristiyanların oluşturduğu, Hıristiyanların çoğunlukta olduğu tek ülkedir. Diğer Orta Doğu ülkeleri arasında Mısır, Irak, İran, İsrail, Ürdün, Lübnan, Filistin, Suriye ve Türkiye eski Hıristiyan topluluklarına ev sahipliği yapmaktadır. Körfez ülkelerindeki (Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Yemen) Hıristiyan varlığı büyük ölçüde yakın zamanda gerçekleşen göçlerden kaynaklanmaktadır. Kıbrıs ile ilgili istatistikler ve Orta Doğu’daki Hıristiyan demografisine genel bir bakış için bkz. Todd M. Johnson and Gina A. Zurlo, *World Christian Encyclopedia*, 3rd edition (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020), 240-241, 933. Kuveyt’teki göçmen kiliselerinin büyümesi hakkında bkz. Stanley J. Valayil C. John, *Transnational Religious Organization and Practice: A Contextual Analysis of Kerala Pentecostal Churches in Kuwait* (Leiden: Brill, 2018).

25 Ibid., 93, 993.

26 Ibid., 993.

27 Heather J. Sharkey, “Middle Eastern and North African Christianity: Persisting in the Lands of Islam,” in *Introducing World Christianity*, (eds.) Charles E. Farhadian (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012), 7-20. Orta Doğu’da 1900 yılında 5,8 milyon, 1970 yılında ise 8,4 milyon Hıristiyan varken, bugün bölgede 18.809.000 milyon Hıristiyan bulunmaktadır. Bkz. Johnson and Zurlo, *World Christian Encyclopedia*, 933.

Ermeni Ortodoks		416,000	Lübnan, Suriye, Mısır, İran, Ürdün, Kıbrıs, Filistin	Eçmiadzin (Ermenistan), Kilikya/Antelias (Lübnan), Kudüs	Ermenice	Miyafizit
Kıpti Ortodoks		8,960,000	Mısır, İran, Irak, Ürdün, Lübnan	Kahire	Kıptice	Monofizit
Doğu Ortodoks (Arap ve Yunan ayinleri (toplam 762.300) Kıbrıs dahil)		1,350,000	Kıbrıs, Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail, Filistin, Türkiye, İran, Mısır	İskenderiye, Şam, Kudüs, İstanbul, Lefkoşa (Kıbrıs)	Yunanca	Kalkedonyan
Katolik 6.323.000 toplam nüfus	Maronit Katolik	1,358,000	Lübnan, Suriye, Kıbrıs, İsrail, Mısır	Bkerke (Lübnan)	Süryanice	Kalkedonyan
	Keldani Katolik	119,000	Irak, Suriye, Lübnan	Bağdat	Süryanice	Kalkedonyan
	Ermeni Katolik	47,300	Lübnan, Suriye, Mısır, Türkiye	Beyrut	Ermenice	Kalkedonyan
	Kıpti Katolik	182,000	Mısır	Kahire	Kıptice	Kalkedonyan
	Melkite (Rum Katolik)	553,000	Lübnan, Suriye, İsrail, Ürdün, Mısır, Irak	Şam	Rumca	Kalkedonya
	Latin Katolik (Roman Katolik)	3,988,000 (Körfez'de 3.820.000 Katolik)	yaygın	Kudüs	Latin	Kalkedonyan
Protestan (Protestanlar ve Bağımsızlar birleşik)		1,570,000	yaygın	—	—	Kalkedonyan

Orta Doğu Hıristiyanlığı çalışmaları 1990'lardan bu yana İngilizce dilinde yapılan araştırmalarda muazzam bir ilerleme kaydetmiş, bölgedeki Hıristiyanları jeopolitik olayların pasif kurbanları ya da zulüm gören azınlıklar olarak değil, incelenmeye değer zengin dini geleneklere sahip kendi başlarına aktörler olarak ele alan incelikli araştırmalar yapılmıştır²⁸. Burada, mevcut ciltte yer alan dokuz makaleyi İngilizce yayınlanan bu akademinin daha geniş bağlamına yerleştirmek için Orta Doğu Hıristiyan Çalışmaları'nın durumunu daha

28 Hıristiyanların Müslüman çoğunluk bağlamındaki 'azınlık' statüsü Orta Doğu üzerine yapılan araştırmalarda sıklıkla varsayılmaktadır, ancak daha yeni çalışmalar Orta Doğu Hıristiyanlarının pasif, mağdur azınlıklar olarak basitçe nitelendirilmesine meydan okumaktadır. Bkz. Laura Robson, ed., *Minorities and the Modern Arab World: New Perspectives* (Syracuse: Syracuse University Press, 2016); S.R. Goldstein-Sabbah and H.L. Murre-van den Berg, *Modernity, Minority, and the Public Sphere: Jews and Christians in the Middle East* (Leiden: Brill, 2016).

ayrıntılı olarak ele alıyorum²⁹. 2000’li yılların başında yaşanan bir dizi gelişme, bu sayıda sunulan ve çoğu geçtiğimiz on yıl içinde doktorasını tamamlamış ya da halen doktora adayı olan akademisyenlerden gelen çağdaş çalışmaların önünü açmıştır. 2010 yılında Uluslararası Orta Doğu Çalışmaları Dergisi’nde *International Journal of Middle East Studies* yayınlanan bir yuvarlak masa toplantısında Fiona McCallum, Orta Doğu Çalışmaları alanında Orta Doğu Hıristiyanlığının nihayet bağımsız bir araştırma alanı, hatta “yeni bir alt alan” haline geldiğini gözlemlemiştir³⁰. Aynı yayında Nelly van Doorn-Harder, Kıpti Çalışmaları’nın başlangıçta Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarına odaklanmaktan ortaçağ ve modern dönemleri de kapsayacak şekilde ilerlediğini belirtmiştir. Uzun süredir devam eden kilise odaklı süreli yayınlara ve iç odaklı kilise tarihlerine ek olarak, Kıpti tarihine ve çağdaş yaşama yönelik ortaya çıkan çok disiplinli yaklaşımlara dikkat çekti³¹. Kıpti Çalışmalarının Orta Doğu Hıristiyanlığı üzerine yapılan araştırmalar için önemli bir dal olarak kabul edilmesi tesadüfi değildir. Lois Farag’ın öncülüğünde Amerikan Din Akademisi (American Academy of Religion-AAR) konferanslarında Kıpti Hıristiyanlık üzerine yapılan bir dizi istişare, 2009 yılında AAR’nin Orta Doğu Hıristiyanlığı program biriminin kurulmasına yol açtı³². İngiltere’deki akademisyenler tarafından teşvik edilen alana yönelik artan ilgi, aynı yıl, 2009-2015 yılları arasında Stirling Üniversitesi ve St Andrews Üniversitesi’nde çalıştaylar düzenleyen ve Dünya Orta Doğu Çalışmaları Kongresi (World Congress for Middle Eastern Studies) de dahil olmak üzere Avrupa ve Kuzey Amerika’daki bilimsel topluluklarda konferans oturumlarını destekleyen uluslararası bir akademisyen topluluğu olan Orta Doğu’daki Hıristiyanlar Araştırma Ağı’nın kurulmasıyla sonuçlandı³³. McCallum, Van Doorn-Harder ve o dönemde alanı inceleyen diğerleri, Orta Doğu Hıristiyanlığı üzerine çığır açan kitaplar ve doktora tezlerinin yanı sıra ana akım disiplin dergilerinde yeni yeni görünmeye başlayan makaleleri de fark ettiler³⁴. On yıl sonra, Orta Doğu’daki ve Orta

29 Diğer Avrupa dillerindeki bazı önemli yayınlar için bkz. dipnot 36, 44 ve 50.

30 Fiona McCallum, “Christians in the Middle East: A New Subfield?,” *International Journal of Middle East Studies* 42 (2010), 486.

31 Kilise odaklı bu süreli yayınlar arasında *Proche Orient Chretien* and *Parole D’Orient*. Nelly van Doorn-Harder, “Finding a Platform: Studying the Copts in the 19th and 20th Centuries,” *International Journal of Middle East Studies* 42 (2010), 479. See also Febe Armanios, “Approaches to Coptic History after 641,” *International Journal of Middle East Studies* 42 (2010), 483-485.

32 O dönemde yeni birimin başında Nelly Van Doorn-Harder ve Mark Swanson bulunuyordu. Jason Zaborowski’ye Orta Doğu Hıristiyanlığı biriminin geçmişine ilişkin bu bilgileri sağladığı için minnettarım.

33 Orta Doğu’daki Hıristiyanlar araştırma ağı web sitesi için bkz. <https://www.cme.stir.ac.uk/> Bu ağ, o dönemde İngiltere’deki üniversitelerde görev yapan Michael Marten, Christine Lindner ve Fiona McCallum adlı üç akademisyen tarafından başlatılmıştır. Bu grup, Orta Doğu Hıristiyanlığının modern tarihi ve güncel meseleleri üzerine çalışan akademisyenler arasında bağlantılar kurmayı amaçlamıştır. Ağ, WOCMES (World Congress for Middle Eastern Studies), 2010, 2014 ve 2018’de oturumlar düzenlemenin yanı sıra, 2011 yılında Almanya’daki Katolik Üniversitesi Eischtätt-Ingolstadt’ta, buradaki Hıristiyan Doğu Araştırma Merkezi (Research Centre on the Christian Orient) ile işbirliği içinde düzenlenen konferans gibi ortak konferanslar da düzenlemiştir. Marten ve Lindner’e ağın geçmişi hakkında verdikleri bilgiler için minnettarım. Ayrıca aşağıdaki kaynaklara da bknz: McCallum, “Christians in the Middle East,” 487.

34 McCallum, “Christians in the Middle East,” 486-488; Van Doorn-Harder, “Finding a Platform,” 479-482; Paul Rowe, “The Middle Eastern Christian as Agent,” *International Journal of Middle East Studies* 42 (2010), 473. Rowe, 2010 yılında Orta Doğu Hıristiyanlığı üzerine yapılan araştırmaların çoğunun “önde

Doğu'dan Hıristiyanlarla ilgili yayınlar artık o kadar çok ki, beşeri ve sosyal bilimlerdeki dergilerde yer alan sayısız tez ve makale bir yana, tüm monografileri ve editörlü ciltleri listelemek bile imkânsız. Bu çalışmalar bir araya geldiğinde, Orta Doğu Çalışmaları (Middle East Studies), Dini Çalışmalar (Religious Studies), Kilise Tarihi (Church History) ve Dünya Hıristiyanlığı (World Christianity) gibi alanlar içinde birbirinden kopuk alt alanlara bölünmüş olsa da, artık sağlam bir çalışma alanı oluşturmaktadır³⁵. Bununla birlikte, Orta Doğu'da Hıristiyanlığa odaklanan bir dizi akademik yayın serisi, Orta Doğu Hıristiyan Çalışmaları içinde potansiyel bir bütünlüğe işaret etmektedir. Bunların en eskilerinden biri olan Princeton University Press'in Antik Çağdan Modern Dünyaya Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar (2000) serisi, Orta Doğu Hıristiyanlarını bölgenin dinler arası bağlamına yerleştirmektedir. Brill yayınevi, aynı şekilde, Müslüman Toplumlarda Hıristiyanlar ve Yahudiler (2012) serisinde dinler arası bir yaklaşım benimserken, Arap Hıristiyanlığı (2019) ve Doğu Hıristiyanlığı (2012) üzerine de bir seri yayınlamaktadır. İkinci kategori en çok akademik yayıncılıkta, Peeters, Gorgias Press ve Brigham Young University Press gibi yayınevlerinin Doğu ya da Ortodoks Hıristiyanlık serilerinde Orta Doğu Hıristiyanlığı ile ilgili çalışmalarda görülmektedir. Son olarak, bu alandaki canlılığın bir başka işareti olarak, Edinburgh University Press 2020'de sadece Orta Doğu Hıristiyanlığına odaklanan yeni bir seriyi duyurdu.

Bu ve diğer yayıncıların Orta Doğu'daki Hıristiyanlar üzerine yazdığı önemli kitaplar en az üç temel kategoriye ayrılır: 1) Orta Doğu Hıristiyanlığını bir bütün olarak ele alan kitaplar, 2) bölgeye yönelik batı misyonları üzerine çalışmalar ve 3) Orta Doğu'daki belirli dini gelenekler, bölgeler veya tarihi dönemler üzerine uzmanlaşmış kitaplar. Bu üç yayın kategorisinin aşağıdaki incelemesi, Orta Doğu Hıristiyanlığı çalışmalarının ivme kazandığı 2010 yılı civarında yapılan bibliyografik incelemeleri güncellemektedir³⁶.

Bölgedeki Hıristiyan geleneklerinin genişliğini ve nüanslarını tanıtan kitaplardan oluşan ilk kategori, dikkat çekici bir şekilde en küçük olanıdır³⁷. Bu durum, Orta Doğu

gelen alan çalışmaları dergilerinin dışında" gerçekleştiğini belirtmiştir. Başka bir örnek için Matthew Baker'ın 2011 yılında yayınladığı bibliyografik makaleye bakınız: Baker, "Christian Traditions," 68-74.

35 Dünya Hıristiyanlığı üzerine yazılan kitaplar sürekli olarak Orta Doğu'daki Hıristiyanlığı ele almış olsa da, bu bölge Dünya Hıristiyanlığı alanında öne çıkan bir uzmanlık alanı olmamıştır. Bkz. Deanna Ferree Womack, "Middle Eastern Christianity in the Context of World Christianity," in *Handbook of Christianity in the Middle East*, (eds.). Mitri Raheb and Mark A. Lamport (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, forthcoming 2020).

36 Baker, McCallum ve Van Doorn-Harder'ın 2010 yılı civarında artan bu ivmeyi yansıtan yukarıda bahsedilen makalelerine ek olarak, Orta Doğu misyonları üzerine yapılan aşağıdaki akademik araştırmaya bakınız: Heleen Murre-van den Berg, "The Study of Western Missions in the Middle East (1820-1920): An Annotated Bibliography," in *The Social Dimension of Christian Missions in the Middle East: Historical Studies of the 19th and 20th Centuries*, (eds.). Norbert Friedrich, Uwe Kaminsky, and Roland Löffler (Stuttgart: Franz Steiner, 2010), 35-53.

37 Bu kategoride Fransızca, Almanca ve Felemenkçe dillerinde yapılan son yayınlar şunlardır: Bernard Heyberger, *Les Chrétiens du Proche-Orient: De la compassion à la compréhension* (Paris: Payot & Rivages, 2013); Bernard Heyberger, ed., *Chrétiens du Monde Arabe: Un Archipel en Terre d'Islam* (Paris: Autrement, 2003); Marie-Thérèse Urvoy, *Les Chrétiens d'Orient: Histoire et Identité* (Versailles: Éditions de Paris, 2014); Martin Tamcke, *Das Orthodoxe Christentum* (München: Beck, 2017); Martin Tamcke, *Christen in der Islamischen Welt: von Mohammed bis zur Gegenwart* (München: Beck, 2008); Herman G.B. Teule and Alfons Brüning, *Handboek Oosters Christendom* (Leuven: Peeters, 2018); Herman Teule

Hristiyan Çalışmaları alanındaki çeşitli araştırma ve yayın forumları ile çok az sayıda akademisyenin Orta Doğu kilise geleneklerinin iki bin yıllık tarihinin tamamını temsil edecek uzmanlığa sahip olduğu gerçeği arasındaki kopukluğu yansıtmaktadır. Bu ikinci nedenden ötürü Andrea Pacini'nin *Christian Communities in the Arab Middle East* (1998), Middle East Council of Churches' *Christianity: A History in the Middle East* (2005) ve Anthony O'Mahony ve Emma Loosley'in *Eastern Christianity in the Modern Middle East* (2010) adlı kitapları, birbirinden kopuk yayınlardır³⁸. Rowman & Littlefield adlı yayınevi ayrıca 2020'nin sonlarında, bugün bu alanda çalışan elliden fazla akademisyenin bölümlerini içeren 2 ciltlik Orta Doğu'da Hıristiyanlık El Kitabı (*Handbook of Christianity in the Middle East*)'nı yayımlayacaktır³⁹. Bölgedeki Hristiyan tarihi ve uygulamalarına geniş bir bakış sunan ilk akademik monografiler arasında Bruce Masters'in *Christians and Jews in the Ottoman Arab World* (2001) ve muhtemelen Hristiyanlık akademisyenleri tarafından daha iyi bilinen Philip Jenkins'in *The Lost History of Christianity* (2008) adlı kitapları yer almaktadır⁴⁰. Bunlara son yıllarda Heather Sharkey'in *A History of Muslims, Christians, and Jews in the Middle East* (2017) adlı kitabı da eklenmiştir⁴¹. Bu kapsamlı ciltler, kiliselerin ve Hıristiyan topluluklarının tarihlerine ve farklılıklarına odaklanma eğiliminde olup, çağdaş gerçekliklere daha az önem vermektedir⁴². Yine de Mitri Raheb'in editörlüğünü yaptığı *Shifting Identities* (2016) gibi Arap Hristiyan yazarlar tarafından başlatılan yeni yayınlar bu boşluğun doldurulmasına yardımcı oldu⁴³. Buna ek olarak, Kenneth Ross, Mariz Tadros

and Antonie Wessels, eds., *Oosterse Christenen binnen de Wereld van de Islam* (Kampen: Kok, 1997).

- 38 Andrea Pacini, ed., *Christian Communities in the Arab Middle East: The Challenge of the Future* (Oxford: Clarendon Press, 1998); Habib Badr, Suad Abou el Rouss Slim, and Joseph Abou Nohra, eds., *Christianity: A History in the Middle East* (Beirut: Middle East Council of Churches, 2005); Anthony O'Mahony and Emma Loosley, eds., *Eastern Christianity in the Modern Middle East* (Abingdon: Routledge, 2010). Ayrıca bkz: Anthony O'Mahony, ed., *Christianity in the Middle East: Studies in Modern History, Theology and Politics* (London: Melisende, 2008); Jan J. Van Ginkel, Heleen Murre-van den Berg, and Theo M. van Lint, eds., *Redefining Christian Identity: Cultural Interaction in the Middle East since the Rise of Islam*, (Leuven: Peeters, 2005).
- 39 Mitri Raheb and Mark A. Lamport, eds., *Handbook of Christianity in the Middle East* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, önümüzdeki 2020). Ayrıca bakınız: Stephan Stetter and Mitra Moussa Nabo, eds., *Middle Eastern Christianity: Local Practices, World Societal Entanglements* (New York: Palgrave Macmillan, 2020).
- 40 Erken tarihli bir derleme için bkz. Anthony O'Mahoney, Gören Gunner, and Kevork Hintlian, eds., *The Christian Heritage in the Holy Land* (London: Scorpion Cavendish, 1995). Baker, 2010 öncesi metinlere ilişkin kısa ve öz açıklamalar sunmaktadır. Norman A. Horner, *A Guide to Christian Churches in the Middle East: Present-Day Christianity in the Middle East and North Africa* (Elkhart, IN: Mission Focus, 1989); Kenneth Cragg, *The Arab Christian: A History in the Middle East* (Louisville: Westminster/John Knox Press, 1991); Betty Jane Bailey and J. Martin Bailey, *Who Are The Christians in the Middle East?* (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2003). Bu yayınlara ilişkin yorumlar için bkz. Baker, "Christian Traditions," 70.
- 41 Heather Sharkey, *A History of Muslims, Christians, and Jews in the Middle East* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017). Bölgenin dini çeşitliliğine ilişkin yakın tarihli bir çalışma için bkz. Ussama Makdisi, *Age of Coexistence: The Ecumenical Frame and the Making of the Modern Arab World* (Stanford: Stanford University Press, 2019).
- 42 Pacini'nin kitabı 1990'ların sonunda Orta Doğu Hıristiyanlığının güncel gerçeklerini ve demografik yapısını aktarmayı amaçlıyordu, ancak bu bilgiler artık güncelliğini yitirmiş durumda.
- 43 Mitri Raheb, ed., *Shifting Identities: Changes in the Social, Political, and Religious Structures in the Arab World* (Bethlehem: Diyar Publishing, 2016). Yakın tarihli bir başka kitap ise çağdaş Arap Protestan

ve Todd Johnson'ın editörlüğünü yaptığı *Christianity in North Africa and West Asia* (2018) başlıklı kitap, Orta Doğu'daki akademisyenlerin güncel bağlamlara ilişkin makaleleriyle birlikte bölgenin demografik bir incelemesini sunmaktadır⁴⁴.

İkinci kategoride Batılı Hıristiyanların, özellikle de İngiliz ve Amerikan Protestanlarının modern Orta Doğu'daki misyonları üzerine kitaplar yer almaktadır⁴⁵. 2012'den önce yayımlananların çoğu Eleanor Tejirian ve Reeva Spector Simon'ın *Conflict, Conquest, and Conversion: Two Thousand Years of Christian Missions in the Middle East* (2012) adlı kitabındaki kapsamlı kaynakçada bulunabilir⁴⁶. Heleen Murre-van den Berg'in editörlüğünü yaptığı *New Faiths in Ancient Lands* (2006), Sharkey'in *American Evangelicals in Egypt* (2008) ve Ussama Makdisi'nin Osmanlı Suriye'sindeki Protestanlar üzerine çalışması olan *Artillery of Heaven* (2008) 2000'lerin başındaki önemli metinler arasındadır⁴⁷. Daha yakın tarihli yayınlar, Orta Doğu'nun neredeyse her bölgesindeki misyonları ele almış ve

teolojisini yansıtmaktadır: Andrea Zaki Stephanos, ed., *Arabic Christian Theology: A Contemporary Global Evangelical Perspective* (Grand Rapids, MI: Zondervan, 2019). Arapça benzer bir yayın için bkz. Andrea Zaki Stephanos, ed., *Nahwa Lahut 'Arabi Mu'asir* (Beirut: Dar al-Thaqafa, 2008).

44 Kenneth R. Ross, Mariz Tadros, and Todd M. Johnson, eds., *Christianity in North Africa and West Asia* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2018).

45 Bu kategorideki Fransızca ve Almanca yayınlar için, ki bunlardan bazıları genel olarak Avrupalı Hıristiyanların Orta Doğu'daki çıkarlarına odaklanmaktadır, bkz: Chantal Verdeil, *La Misison Jésuite du Mont-Liban et de Syrie (1830-1864)* (Paris: Les Indes Savantes, 2011); Chantal Verdeil, ed., *Missions Chrétiennes en Terre d'Islam, Moyen-Orient, Afrique du Nord (XVIIe-XXe Siècles): Anthologie de Textes Missionnaires* (Turnhout, Belgium: Brepols, 2013); Esther Möller, *Orte der Zivilisierungsmission: Französische Schulen im Libanon 1909-1943* (Göttingen, Germany: Vandenhoeck & Ruprecht, 2013); Haim Goren, "Echt Katholisch und gut Deutsch": *Die Katholiken Deutschlands und Palästina 1838-1910*, trans. by Markus Lemke (Göttingen: Wallstein, 2009); Dominique Trimbur, ed., *Europäer in der Levante: Zwischen Politik, Wissenschaft und Religion (19.-20. Jahrhundert)* (München: R. Oldenbourg, 2004).

46 Eleanor H. Tejirian and Reeva Spector Simon, *Conflict, Conquest, and Conversion: Two Thousand Years of Christian Missions in the Middle East* (New York: Columbia University Press, 2012), 245-269. Bu kategoriyle bağlantılı olarak, Batılı Hıristiyanların Orta Doğu ile diğer karşılaşmaları üzerine çalışmalar da bulunmaktadır. Alistair Hamilton, *The Copts and the West, 1439-1822: The European Discovery of the Egyptian Church* (Oxford: Oxford University Press, 2006); Laura Robson, *Colonialism and Christianity in Mandate Palestine* (Austin: University of Texas Press, 2011); Aron Engberg, *Walking on the Pages of the Word of God: Self, Land, and Text among Evangelicals in Jerusalem* (Leiden: Brill, 2019).

47 Heleen Murre-van den Berg, ed., *New Faith in Ancient Lands: Western Missions in the Middle East in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries* (Boston, MA: Brill, 2006); Heather J. Sharkey, *American Evangelicals in Egypt: Missionary Encounters in an Age of Empire* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2008); Ussama Makdisi, *Artillery of Heaven: American Missionaries and the Failed Conversion of the Middle East* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2008). Ayrıca aşağıdaki derlenmiş ciltlere de bakınız: Reeva S. Simon and Eleanor Harvey Tejirian, eds., *Altruism and Imperialism: Western Cultural and Religious Missions in the Middle East* (New York: Middle East Institute of Columbia University, 2002); Martin Tamcke and Michael Marten, eds., *Christian Witness between Continuity and New Beginnings: Modern Historical Missions in the Middle East* (Berlin: Lit, 2006); Uwe Kaminsky and Roland Löffler, eds., *The Social Dimension of Christian Missions in the Middle East: Historical Studies of the 19th and 20th Centuries* (Stuttgart: Franz Steiner, 2010); Mehmet Ali Doğan and Heather J. Sharkey, eds., *American Missionaries and the Middle East: Foundational Encounters* (Salt Lake City, UT: University of Utah Press, 2011); Heather J. Sharkey, ed., *Cultural Conversions: Unexpected Consequences of Christian Missionary Encounters in the Middle East, Africa, and South Asia* (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2013).

misyonlar ve toplumsal cinsiyet gibi gözden kaçan konuları ele almıştır⁴⁸. İkinci kategoride, Barbara Reeves-Ellington'ın Yakın Doğu ve Balkanlar'daki Amerikalılar *Americans in the Near East and Balkans* üzerine 2013 tarihli kitabı ve Beth Baron'un 2014 tarihli *American Missionaries and the Egyptian Muslim Brotherhood* Amerikalı misyonerler ve Mısırlı Müslüman Kardeşler üzerine çalışması dikkat çekicidir⁴⁹. Ancak bu kitaplar, ilk kategorideki yayınlardan daha da fazla, neredeyse sadece yirminci yüzyılın başlarına kadar olan tarihe odaklanmaktadır. Bu nedenle, bölgedeki çağdaş ve yakın tarihteki misyonlar hakkında daha fazla çalışma yapılması gerekmektedir⁵⁰.

Üçüncü kategori, Orta Doğu tarihinin tüm dönemlerini kapsayan çeşitli bağlamsal çalışmaları içermektedir⁵¹. Günümüzde Orta Doğu Hıristiyanlarının büyük çoğunluğu Kıpti

-
- 48 Misyonlar ve toplumsal cinsiyet üzerine çalışmalar için bkz. Inger Marie Okkenhaug, *The Quality of Heroic Living, of High Endeavour and Adventure: Anglican Mission, Women and Education in Palestine, 1998-1948* (Leiden: Brill, 2002); Deanna Ferree Womack, *Protestants, Gender and the Arab Renaissance in Late Ottoman Syria* (Edinburgh University Press, 2019); Christine B. Lindner, "Negotiating the Field: American Protestant Missionaries in Ottoman Syria, 1823 to 1860" (PhD diss., University of Edinburgh, 2009). Yakın tarihli diğer çalışmalar için bkz. Paul Sedra, *From Mission to Modernity: Evangelicals, Reformers and Education in Nineteenth-Century Egypt* (New York: I.B. Tauris, 2011); Adam H. Becker, *Revival and Awakening: American Evangelical Missionaries in Iran and the Origins of Assyrian Nationalism* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 2015); Melanie E. Trexler, *Evangelizing Lebanon: Baptists, Missions, and the Question of Cultures* (Waco, TX: Baylor University Press, 2016); Samir Boulos, *European Evangelicals in Egypt (1900-1956)* (Leiden: Brill, 2016); Uta Zeuge-Buberl, *The Mission of the American Board in Syria: Implications of a Transcultural Dialogue*, trans. by Elizabeth Janik (Stuttgart: Franz Steiner, 2017); Emrah Şahin, *Faithful Encounters: Authorities and American Missionaries in the Ottoman Empire* (Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press, 2018).
- 49 Beth Baron, *The Orphan Scandal: Christian Missionaries and the Rise of the Muslim Brotherhood* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2014); Barbara Reeves-Ellington, *Domestic Frontiers: Gender, Reform, and American Interventions in the Ottoman Balkans and the Near East* (Amherst, MA: University of Massachusetts Press, 2013).
- 50 Yirminci yüzyılın ikinci yarısında Lübnan'daki Baptist misyonlarının tarihini içeren Trexler'in, *Evangelizing Lebanon* (Lübnan'ı Müjdelemek) adlı kitap dikkate değer bir istisnadır. Son on yıllardaki misyonerlik hareketleri için bkz. Simon and Tejrjian, *Conflict, Conquest, and Conversion*, 203-207.
- 51 İngilizce dışındaki dillerde bu kategorideki son kitaplar şunlardır: Theresia Hainthaler, *Christliche Araber vor dem Islam: Verbreitung und Konfessionelle Zugehörigkeit: Eine Hinführung*, Eastern Christian Studies 7 (Leuven: Peeters, 2007); Wassilios Klein, ed., *Syrische Kirchenväter* (Stuttgart: Kohlhammer, 2004); Wolfram Reiss, *Erneuerung in der Koptisch-Orthodoxen Kirche: Die Geschichte der Koptisch-Orthodoxen Sonntagschulbewegung und die Aufnahme ihre Reformsätze in den Erneuerungs bewegungen der Koptisch-Orthodoxen Kirche der Gegenwart* (Hamburg, Germany: Lit Verlag, 1998); Martin Tamcke, *Die Christen vom Tur Abdin: Hinführung zur Syrisch-Orthodoxen Kirche* (Frankfurt am Main: Verlag Otto Lembeck, 2009); Georg G. Blum, *Geschichte der Begegnung Christlich-Orientalischer Mystik mit der Mystik des Islams* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009); Heike Behlmer, ed., *Christen in Ägypten* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2015); Françoise Briquel Chatonnet and Muriel Debié, *Le Monde Syriaque: Sur les Routes d'un Christianisme Ignoré* (Paris: Belles Lettres, 2017); Françoise Briquel Chatonnet and Muriel Debié, eds., *Sur les Pas des Araméens Crétiens: Mélanges offerts à Alain Desreumaux* (Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 2010); Bernard Heyberger, *Les Chrétiens du Proche-Orient au Temps de la Réforme Catholique: Syrie, Liban, Palestine, XVIIe-XVIIIe siècles* (Rome: École française de Rome, 1994); Guido Bellatti Ceccoli, *Tra Toscana e Medioriente: La Storia degli Arabi Cattolici a Livorno (sec. XVII-XX)* (Livorno: Editasca, 2008); Marta Woźniak-Bobińska, *Współczesna diaspora asyryjsko-aramajska w Szwecji* (Modern Assyrian-Aramean Diaspora in Sweden) (Łódź, Poland: University of Łódź Press, 2018); Valérie Assan, Bernard Heyberger, and Jakob Vogel, eds., *Minorités en Méditerranée au XIXe Siècle: Identités, Identifications, Circulations* (Rennes: Presses

olduğu için, en önde gelen araştırma alanı Kıpti çalışmaları olmuştur. Rebecca Krawiec'in *Shenoute and the Women of the White Monastery* (2002) ve Nelly Van Doorn-Harder'in *Contemporary Coptic Nuns* (1995)⁵² gibi erken ve modern Kıpti tarihi üzerine çığır açan çalışmaların üzerine inşa edilen bir dizi yeni kitap, Kıpti çalışmalarına ve onun diğer alanlarla kesişimine yönelik süregelen ilgiyi yansıtmaktadır. McCallum, örneğin Kıpti ve Maruni patrikler üzerine yaptığı karşılaştırmalı çalışmada (2010), bu tartışmayı Orta Doğu Hristiyan Çalışmaları'nın daha geniş bir alanına yaymıştır⁵³. Saba Mahmood (2016) ve Angie Heo'nun (2018) öncü çalışmaları, Kıpti Hristiyanlığı da din antropolojisinin odak noktalarından biri haline getirmiştir⁵⁴. Heo'nun kitabında olduğu gibi, S.S. Hasan (2003), Peter Makari (2007) ve Rachel Scott'un (2010) çalışmaları da dahil olmak üzere, Ortadoğulu Hristiyanların Müslümanlarla olan yakın dönem ilişkilerini ele alan birçok çalışma da Mısır bağlamına odaklanmaktadır⁵⁵.

-
- Universitaires de Rennes, 2019).
- 52 Pieternella van Doorn-Harder, *Contemporary Coptic Nuns* (Oxford: Oxford University Press, 1995); Rebecca Krawiec, *Shenoute and the Women of the White Monastery: Egyptian Monasticism in Late Antiquity* (Oxford: Oxford University Press, 2002). 1990'lara gelindiğinde, Kıpti Çalışmaları'nda alt alanı dar kilise tarihlerinin ötesine taşıyan güçlü bir hareket zaten başlamıştı. Örneğin bkz, Van Doorn-Harder and Kari Vogt, eds., *Between Desert and City: The Coptic Orthodox Church Today* (Oslo: Novus Forlag, 1997); David Frankfurter, ed., *Pilgrimage & Holy Space in Late Antique Egypt* (Leiden: Brill, 1998). Yeni yayınlar şunları içerir: Mark Swanson, *The Coptic Papacy in Islamic Egypt (641-1517)* (Cairo: American University Press, 2010); Febe Armanios, *Coptic Christianity in Ottoman Egypt* (Oxford: Oxford University Press, 2011); Mariz Tadros, *Copts at the Crossroads: The Challenges of Building Inclusive Democracy in Egypt* (Cairo: American University Press, 2013); Louis M. Farag, ed., *The Coptic Christian Heritage: History, Faith and Culture* (Abingdon: Routledge, 2014); Sebastian Elsässer, *The Coptic Question in the Mubarak Era* (Oxford: Oxford University Press, 2014); Gawdat Gabra, ed., *Coptic Civilization: Two Thousand Years of Christianity in Egypt* (Cairo: American University of Cairo Press, 2014); Nelly van Doorn-Harder, ed., *Copts in Context: Negotiating Identity, Tradition, and Modernity* (Columbia, SC: University of South Carolina Press, 2017).
- 53 Fiona McCallum, *Christian Religious Leadership in the Middle East: The Political Role of the Patriarch* (Lampeter, UK: Edwin Mellen Press, 2010).
- 54 Saba Mahmood, *Religious Difference in a Secular Age: A Minority Report* (Princeton: Princeton University Press, 2016); Angie Heo, *The Political Lives of Saints: Christian-Muslim Mediation in Egypt* (Oakland, CA: University of California Press, 2018). Kıptiler üzerine yapılan diğer antropolojik çalışmalar için bkz. Anthony George Shenoda, "Cultivating Mystery: Miracles and A Coptic Moral Imaginary" (PhD diss., Harvard University, 2010); Joseph Youssef, "From the Blood of St. Mina to the Martyrs of Maspero: Commemoration, Identity, and Social Memory in the Coptic Orthodox Church," *Journal of the Canadian Society for Coptic Studies* 5 (2013), 61-73; Carolyn M. Ramzy, "To Die is Gain: Singing a Heavenly Citizenship among Egypt's Coptic Christians," *Ethnos* 8/5 (2015), 649-670; Candace Lukasiak, "Conquest of Paradise: Secular Binds and Coptic Political Mobilization," *Middle East Critique* 25/2 (2016), 107-125. Kıpti Çalışmaları dışında Orta Doğu Hristiyanları üzerine etnografik çalışmalar için bkz. Andreas Bandak, "Of Refrains and Rhythms in Contemporary Damascus: Urban Space and Christian-Muslim Coexistence," *Current Anthropology* 55/S10 (2014), S248-S261; Andreas Bandak, "Repeated Prayers: Saying the Rosary in Contemporary Syria," *Religion* 47/1 (2017), 92-110.
- 55 S.S. Hasan, *Christian versus Muslims in Modern Egypt: The Century-Long Struggle for Coptic Equality* (Oxford: Oxford University Press, 2002); Peter Makari, *Conflict and Cooperation: Christian-Muslim Relations in Contemporary Egypt* (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2007); Rachel Scott, *The Challenge of Political Islam: Non-Muslims and the Egyptian State* (Stanford: Stanford University Press, 2010). Bu türdeki diğer örnekler şunlardır: Elizabeth Iskander, *Sectarian Conflict in Egypt: Coptic Media, Identity, and Representation* (Abingdon: Routledge, 2012); Laure Guirguis, *Copts and the Security State: Violence, Coercion, and Sectarianism in Contemporary Egypt* (Stanford, CA: Stanford University Press,

Mısır dışındaki modern öncesi Orta Doğu Hristiyanlığı üzerine yapılan çalışmalar arasında Sidney Griffith'in erken dönem Arap Hristiyanlığı üzerine yaptığı araştırma ve Sebastian Brock'un Süryani Hristiyanlığı üzerine yaptığı çalışma öne çıkmaktadır⁵⁶. Bu erken döneme ilişkin daha yakın tarihli katkılar arasında Philip Forness'in Süryani teolog Jacob of Serugh üzerine yazdığı *Preaching Christology in the Roman Near East* (2018) ve Jack Tannous'un Hristiyan Orta Doğu'yu genel olarak Orta Çağ bağlamına yerleştiren *The Making of the Medieval Middle East* (2018) sayılabilir⁵⁷. Modern döneme ilişkin birkaç yeni monografi Filistin'deki ya da İsrail-Filistin çatışmasındaki Hristiyanları ele almıştır ki bu, modern tarihçiler ve etnograflar arasında Mısır'daki Hristiyanlıktan sonra ikinci ilgi alanıdır⁵⁸. Diğer yayımlar, Hristiyan toplulukları bölgenin başka yerlerindeki çatışmalar bağlamında ele almakta, bir kısmı da Ermeni ve Süryani soykırımlarına odaklanmaktadır⁵⁹. Yine de, Heleen Murre-van den Berg'in Doğu Kilisesi üzerine yazdığı *Scribes and Scriptures* (2015), Bernard Heyberger (2013) ve Akram Khater'in (2011) Lübnan'daki Maruni mistik Hindiyaya üzerine yaptığı iki farklı çalışma ve Deanna Womack'ın ilk tarihsel Arap Protestan topluluğu üzerine yazdığı *Protestants, Gender and the Arab Renaissance* (2019) gibi başka

-
- 2016). For a study on recent Christian-Muslim relations in Lebanon, see Heidi Hirvonen, *Christian-Muslim Dialogue: Perspectives of Four Lebanese Thinkers* (Leiden: Brill, 2012).
- 56 Sidney H. Griffith, *The Beginnings of Christian Theology in Arabic* (Burlington, VT: Ashgate, 2002); Sidney Griffith, *The Church in the Shadow of the Mosque: Christians and Muslims in the World of Islam* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2008); Sebastian Brock, *Fire from Heaven: Studies in Syriac Theology* (Burlington, VT: Ashgate, 2006); Sebastian Brock, *An Introduction to Syriac Studies*, 3rd edition (Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2006); Sebastian Brock, *The Luminous Eye: The Spiritual World of Saint Ephrem*, revised edition (Kalamazoo, MI: Cistercian Publications, 1992). Ayrıca bkznz: Martin Tamcke, ed., *Christians and Muslims in Dialogue in the Islamic Orient of the Middle Ages/Christlich-muslimische Gespräche im Mittelalter* (Würzburg: Ergon Verlag/Beirut: Orient-Institut, 2007); David Thomas, ed., *Syrian Christians Under Islam: The First Thousand years* (Leiden: Brill, 2001).
- 57 Philip M. Forness, *Preaching Christology in the Roman Near East: A Study of Jacob of Serugh* (Oxford: Oxford University Press, 2018); Jack Tannous, *The Making of the Medieval Middle East: Religion, Society, and Simple Believers* (Princeton: Princeton University Press, 2018). Ayrıca bkznz: Antoine Borrut and Fred M. Donner, *Christians and Others in the Umayyad State* (Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 2016); Asa A. Eger, *The Islamic-Byzantine Frontier: Interaction and Exchange among Muslim and Christian Communities* (London: I.B. Tauris, 2015).
- 58 Michelle U. Campos, *Ottoman Brothers: Muslims, Christians, and Jews in Early Twentieth-Century Palestine* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2010); Noah Haiduc-Dale, *Arab Christians in British Mandate Palestine: Communalism and Nationalism, 1917-1948* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013); Erik Freas, *Muslim-Christian Relations in Late-Ottoman Palestine: Where Nationalism and Religion Intersect* (New York: Palgrave Macmillan, 2016); Laura Robson, *Colonialism and Christianity in Mandate Palestine* (Austin: University of Texas Press, 2011); Aron Engberg, *Walking on the Pages of the Word of God: Self, Land, and Text among Evangelicals in Jerusalem* (Leiden: Brill, 2019). Filistin teolojisinin önde gelen metinleri için bu sayıya bakınız: Elizabeth Martejn, "The Revival of Palestinian Christianity: The Development of Palestinian Theology," *Exchange* 49/3,4 (2020).
- 59 Paul S. Rowe, John H.A. Dyck, and Jens Zimmerman, *Christians and the Middle East Conflict* (Abingdon: Routledge, 2014); Donald Bloxham, *The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism, and the Destruction of the Ottoman Armenians* (Oxford: Oxford University Press, 2005); Ronald Grigor Suny, *"They Can Live in the Desert but Nowhere Else": A History of the Armenian Genocide* (Princeton: Princeton University Press, 2015); Fatma Müge Göçek, *Denial of Violence: Ottoman Past, Turkish Present, and Collective Violence against the Armenians, 1789-2009* (Oxford: Oxford University Press, 2015); David Gaunt, Naures Atto, and Soner O. Barthoma, eds., *Let Them Not Return: Sayfo—The Genocide of the Assyrian, Syriac, and Chaldean Christians in the Ottoman Empire* (New York: Berghahn Books, 2017).

çalışmalar da belirli bölgelerdeki göz ardı edilmiş Hristiyan toplulukları ve hareketleri vurgulamaktadır⁶⁰. Kıpti Çalışmaları araştırmaları ve Orta Doğu Hristiyan diasporaları⁶¹ ya da Körfez Ülkeleri ve İsrail'deki Hristiyan göçmenler hakkındaki bazı yayınlar haricinde, bu önemli akademik birikim yirminci yüzyılın ortalarına pek odaklanmamaktadır⁶². Bölgedeki mevcut kiliselerin hayatta kalmasını, canlılığını ve karşılaştıkları zorlukları belgelemek ve Orta Doğu'nun bugün küresel Hristiyanlıktaki yerini daha iyi açıklamak için böyle bir çalışmaya ihtiyaç vardır. Bununla birlikte, Kıpti Kanada Tarihi Projesi (Coptic Canadian History Project) gibi girişimler ve Avrupa'daki Orta Doğulu Hristiyanlar üzerine

-
- 60 Heleen Murre-van den Berg, *Scribes and Scriptures: The Church of the East in the Eastern Ottoman Provinces (1500-1850)* (Louvain: Peeters, 2015); Bernard Heyberger, *Hindiyya, Mystic and Criminal, 1720-1798: A Political and Religious Crisis in Lebanon*, trans. by Renée Champion (Cambridge, UK: James Clark, 2013); Akram Fouad Khater, *Embracing the Divine: Passion and Politics in the Christian Middle East* (New York: Syracuse University Press, 2011); Deanna Ferree Womack, *Protestants, Gender and the Arab Renaissance in Late Ottoman Syria* (Edinburgh University Press, 2019). Heyberger'in kitabı ilk olarak Fransızca yayımlandı, *Hindiyya (1720-1798), Mystique et Criminelle* (Paris: Aubier, 2001). Belirli bir Hristiyan topluluğuna veya tarihsel döneme odaklanan diğer çalışmalar için bkz. Matti Moosa, *The Maronites in History* (New York: Syracuse University press, 1986); Sargon George Donabed, *Reforging a Forgotten History: Iraq and the Assyrians in the 20th Century* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015); Tsolin Nabantian, *Armenians Beyond Diaspora: Making Lebanon Their Own* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019); Fiona McCallum, *Christian Communities in the Middle East: Faith, Identity and Integration* (Abingdon: Routledge, forthcoming 2021).
- 61 Andreas Schmoller, ed., *Middle Eastern Christians and Europe: Historical Legacies and Present Challenges* (Vienna: Lit, 2018); Naures Atto, *Hostages in the Homeland, Orphans in the Diaspora: Identity Discourses among the Assyrians/Syriac Elites in the European Diaspora* (Leiden: Leiden University Press, 2011); Lise Paulsen Galal, Alistair Hunter, Fiona McCallum, Sara Lei Sparre, and Marta Woźniak-Bobińska, "Middle Eastern Christian Spaces in Europe: Multi-sited and Super-diverse," *Journal of Religion in Europe* 9 (2016), 1-25; Fiona McCallum, "Shared Religion but Still Marginalized Other: Middle Eastern Christians' Encounters with Political Secularism in the United Kingdom," *Journal of Church and State* 61/2 (2019), 242-261; Alistair Hunter, "Staking a Claim to Land, Faith and Family: Burial Location Preferences of Middle Eastern Christian Migrants," *Journal of Intercultural Studies* 37/2 (2016), 179-194; Yvonne Haddad and Joshua Donovan, "Good Copt, Bad Copt: Competing Narratives on Coptic Identity in Egypt and the United States," *Studies in World Christianity* 19/3 (2013), 208-232; Sargon Donabed, "Neither 'Syriac-speaking' nor 'Syrian Orthodox Christians': Harput Assyrians in the United States as a Model for Ethnic Self-Categorization and Expression," in *Syriac in its Multi-Cultural Context*, (eds.) Herman Teule, et al. (Louvain: Peeters, 2017), 361-371. Orta Doğu'dan Amerika'ya göç üzerine tarihsel çalışmalar için bkz. Alfaro-Velcamp, *So Far from Allah, So Close to Mexico: Middle Eastern Immigrants in Modern Mexico* (Austin: University of Texas Press, 2007); Linda K. Jacobs, *Strangers No More: Syrians in the United States, 1880-1900* (New York: Kalima Press, 2019).
- 62 Stanley J. Valayil C. John, *Transnational Religious Organization and Practice: A Contextual Analysis of Kerala Pentecostal Churches in Kuwait* (Leiden: Brill, 2018); Jose Francisco, "Migration and New Cosmopolitanism in Asian Christianity," in *The Oxford Handbook of Christianity in Asia*, (eds.) Felix Wilfred (Oxford: Oxford University Press, 2014), 576-92; Naomi Hosoda, "Kababayan Solidarity? Filipino Communities and Class Relations in United Arab Emirates Cities," *Journal of Arabian Studies* 3/1 (2013), 18-35; Watanabe Akiko, "Does Religious Conversion Transcend the Boundaries of Multiple Hierarchies? Filipino Migrant Workers Embracing Islam in the UAE and Qatar," in *Asian Migrant Workers in the Arab Gulf States: The Growing Foreign Population and Their Lives*, (eds.) Masako Ishii, Naomi Hosoda, Masaki Matsuo, and Koji Horinuki (Leiden: Brill, 2020), 194-217; Shlomit Kanari, "Music, Musicians and Migration in African Migrant Churches in Israel," in *Religion in the Context of African Migration*, (eds.) Afe Adogame and Cordula Weissköppel (Beirut: Eckhardt Breiting, 2005), 267-84; Galia Sabar and Shlomit Kanari, "'I'm Singing My Way Up': The Significance of Music Amongst African Christian Migrants in Israel," *Studies in World Christianity* 12/2 (2006), 101-25.

iki yeni araştırma projesi, Orta Doğu'daki çağdaş Hıristiyanlık üzerine daha fazla çalışma yapılacağını göstermektedir⁶³. Bölgedeki mevcut kiliselerin hayatta kalmasını, canlılığını ve karşılaştıkları zorlukları belgelemek ve Orta Doğu'nun bugünkü küresel Hıristiyanlıktaki yerini daha iyi açıklamak için böyle bir çalışmaya ihtiyaç vardır. Bu özel sayıda yer alan dokuz makale tam da bunu yapıyor⁶⁴.

Çağdaş Orta Doğu Hıristiyanlığı Bağlamında

Aralık 2010'da başlayan Arap Baharı, 2011'den bu yana devam eden Suriye iç savaşı ve sonrasında Irak ve Suriye'de IŞİD'in ortaya çıkışı gibi jeopolitik olaylar, Batı'daki akademisyenlerin ve kamuoyunun dikkatini günümüz Ortadoğulu Hıristiyanlarının içinde bulunduğu kötü duruma çekmiştir. Bu ilginin bir kısmı, Orta Doğulu Hıristiyanları topluca İslami aşırıcılığın kurbanları olarak temsil eden basit mecazları güçlendirme eğiliminde olmuştur. Candace Lukasik'in bildirdiği üzere, bölgeden gelen bazı Hıristiyan göçmenler ile ABD'deki muhafazakâr siyasi liderler arasındaki siyasi ittifaklar İslamofobik duyguları güçlendirmiştir⁶⁵. Bu nedenle, bugün Orta Doğu'da Hıristiyanlığı analiz etmek için dini bir kategori olarak kullanan incelikli akademik çalışmaları aramak daha da önemlidir. Çağdaş dönem ve modern tarih üzerine bu tür araştırmalar, bu özel sayının da vurguladığı gibi, özellikle genç nesil akademisyenler arasında gerçekten de yapılıyor. Burada sunulan dokuz makale, Orta Doğu Hıristiyan topluluklarını günümüz bağlamlarında ele alırken, yakın tarihe de değiniyor. Yazarlar birlikte, her biri bir dini topluluğa, bir Hıristiyan örgütüne ya da tek bir ülkedeki birden fazla mezhepten Hıristiyanlara odaklanarak Orta Doğu'nun Hıristiyan geleneklerinin çeşitliliğini aktarıyor. Bu yeni araştırma, Orta Doğu Hıristiyanlığı

-
- 63 Michael Akladios tarafından kurulan Kıpti Kanada Tarihi Projesi (Coptic Canadian History Project) için bkz. <https://thechp.com> (accessed 30 July 2020). Radboud Üniversitesi'ndeki "Küresel Ortodoksluğu Yeniden Yazmak (Rewriting Global Orthodoxy)" projesi Heleen Murre-van den Berg tarafından yürütülmekte ve Avrupa'ya yerleşmiş olan Doğulu Ortodoks topluluklara odaklanmaktadır. Bkz: <https://www.ru.nl/ptrs/research/research-projects/rewriting-global-orthodoxy> (accessed 30 July 2020). Andrews Üniversitesi'nden Fiona McCallum Guiney, İngiltere'de "Avrupa'daki Ortadoğulu Hıristiyan Topluluklarının Tanımlanması ve Belirlenmesi (Defining and Identifying Middle Eastern Christian Communities in Europe.)" projesinin Proje Lideri ve baş araştırmacısıdır. Roskilde Üniversitesi'nden Lise Paulsen Galal ve Łódź Üniversitesi'nden Marta Wozniak, sırasıyla projenin Danimarka ve İsveç bileşenlerinin baş araştırmacılarıdır. Bu proje ve 2015 tarihli "Avrupa'daki Ortadoğulu Hıristiyanlar: Tarihler, Kültürler ve Topluluklar (Middle Eastern Christians in Europe: Histories, Cultures and Communities)" başlıklı çalışma hakkında daha fazla bilgi için bkz: <https://arts.st-andrews.ac.uk/dimecce> (accessed 30 July 2020). Cesaret verici bir başka gelişme de National Endowment for the Humanities tarafından finanse edilen ve 2021 yılında Bradley Üniversitesi'nde düzenlenecek olan "Orta Doğu Hıristiyanlığı: Tarihi ve Yaşayan Bir Gelenek" başlıklı yaz enstitüsüdür.
- 64 Son yıllarda teoloji ve din alanında çok az dergi Orta Doğu Hıristiyanlığı üzerine tam sayı yayınlamıştır. George Soroka ve Christopher Rhodes'un editörlüğünü yaptığı Religion, State, and Society dergisinin yakında çıkacak sayısında ise Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Hıristiyanlık ve siyaset ele alınacak. Ayrıca, Journal of Religious & Theological Information'ın da 2019 yılında Mısır Hıristiyanlığı üzerine tarihsel odaklı bir sayı yayınlaması da dikkat çekicidir.
- 65 Candace Lukasik, "Middle Eastern Christians and the US Immigration Debate," *Anthropology News* (March 5, 2020). <https://www.anthropology-news.org/index.php/2020/03/05/middle-eastern-christians-and-the-us-immigration-debate/?fbclid=IwR2BS4xx5e26J9o84cm3PD0QuAJmZv4SlwH2OaoNhDERd0u8mrCdhNOfJtc> (accessed 30 July 2020).

(Middle Eastern Christianity) üzerine yapılan ve öncelikle Arap dünyasına odaklanan diğer çalışmalardaki eğilimleri de takip etmektedir. Ancak bu makaleler aynı zamanda Orta Doğu'daki tüm Hıristiyanların Arap olmadığını ve bölgedeki çok etnikli, çok mezhepli Hıristiyanların birbirleriyle ekümenik bağlar kurduklarını, Hıristiyanlık içi çatışmaların üstesinden geldiklerini ve bölgenin ve dünyanın dört bir yanındaki dindaşlarıyla ilişkiler geliştirdiklerini göstermektedir.

Kıpti Çalışmaları'nın güçlü yayın geçmişini yansıtan ilk iki makale Mısır'daki Hıristiyanlara odaklanıyor. Rachel Scott'ın Mısır'ın Kıpti toplumunda boşanma ve evliliğe ilişkin kişisel statü yasaları üzerine yaptığı çalışma, Mısır'daki Hıristiyanları devletin daha geniş İslami yasal çerçevesi içinde konumlandırıyor. Yine de boşanma ve yeniden evlenme hakkına ilişkin son tartışmaların Kıptileri, İslam hukukunun (şariat) ilkeleriyle ya da Mısır devletinin kendisiyle karşı karşıya getirmediğini gösteriyor. Bunun yerine, Kıptiler birbirlerinin Hıristiyan cemaat yasalarını yorumlamalarını müzakere etmiş ve hatta protesto etmişlerdir. Bu araştırma, Kıpti cemaatinin kendi içindeki bölünmelerin yanı sıra Kıpti hukuk mücadelelerinin Mısır'ın Katolik, Protestan ve Doğu Ortodoks cemaatlerini nasıl içerdiğini de göstermektedir.

Rebecca Skreslet Hernandez, Mısır'daki Hıristiyan cemaatleri içindeki çeşitliliğin bir başka örneğini sunarak, Arap Baharı'nın ardından Mısırlı Protestanların (Kıpti Evanjelistler olarak bilinir) kamusal teolojiye katılımını inceliyor. Makalesinde, 2011 Mısır Devrimi ve 2013 ayaklanmalarının Mısırlı Hıristiyanları, mevcut kimlik anlatılarını incelemeye ve kamusal tartışmalara aktif olarak katılırken “siyasi öznellik (political subjectivity)” iddiasında bulunmaya sevk ettiğini savunuyor. Hernandez, iki kamu ilahiyatçısının çalışmalarını yakından inceleyerek, bu değişimin en azından kısmen Mısır'daki en büyük Protestan mezhebinin liderleri tarafından teşvik edildiğini gösteriyor.

Hıristiyanlık konusunu çalışan akademisyenler belki de Filistin kurtuluş teolojisi hareketine, Mısır halk teolojisindeki bu son gelişmelerden ya da daha geniş anlamda Filistin topolojisinden daha aşınadır. Elizabeth Marteiijn'in yirminci yüzyılın sonlarından günümüze Filistin Hıristiyan teolojisinin farklı biçimlerinin gelişimini ele aldığı makalesi, Filistin ve İsrail'de Hıristiyanlık üzerine yazılmış ve günümüzde Kutsal Topraklarda Hıristiyanlığa gösterilen yoğun akademik ilgiyi gösteren dört makaleden ilkidir. Marteiijn, bu gelişmeleri son dönemdeki “Filistin Hıristiyanlığının yeniden canlanmasının (Revival of Palestinian Christianity)” bir parçası olarak çerçevesiyor ve Filistinli Protestan, Katolik ve Ortodoks Hıristiyanların yaşamlarını bilgilendirmek için İsrail-Filistin çatışmasının içinden yeni yapıcı teolojilerin nasıl ortaya çıktığının haritasını çıkarıyor. Filistinli teologlar, akademik ağlar ve Avrupa dillerinde yayıncılık yoluyla bölge dışındaki Hıristiyanlardan da destek aldılar. Scott ve Hernandez gibi Marteiijn de her bir bağlamın nüanslarının Orta Doğulu Hıristiyanlar için güncel gerçeklikleri şekillendirdiğini göstermektedir. Bölgedeki Hıristiyanlar, teolojik tepkilerinde kendi yerel bağlamlarına özgü jeopolitik koşullarla yüzleşmektedir.

Tala Raheb ayrıca Filistin'deki Hıristiyan yaşamının özelliklerini, Lutheran Kilisesi'nin toplumsal cinsiyet adaleti için kişisel statü yasalarını değiştirme çalışmaları üzerine bir vaka çalışmasıyla ortaya koyuyor. Scott'un Mısır'daki cemaat hukuku üzerine yaptığı araştırmayı tamamlayan Raheb, Filistin'deki kilise kanunlarının ve kilise mahkemelerinin gelişiminin izini sürmekte ve benzer şekilde Filistinli Lutherilerin kendilerini baskıcı

İslami hukuki yapıların kurbanı olarak görmediklerini tespit etmektedir. Makale, bunun yerine, Filistinli Hıristiyanların hukuki kararlarının tarihsel olarak şeriatla diyalog yoluyla ortaya çıktığını açıklıyor. Buna, Kutsal Kitap'ta emsal bulunamayan evlilik, boşanma ve miras gibi konularda İslami yorumları benimsemeyi seçen kiliseler de dahildir. Ancak Dünya Lüteriyan Federasyonu (World Lutheran Federation)'nin toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki taahhütlerinden güç alan Filistinli Lüteriyanlar, Filistin'deki geleneksel kilise yasalarını çiğnemiş ve Raheb'in iddia ettiği gibi, mevcut yasal sistem içindeki özerkliklerini Lüteriyan kadınlara ve bir bütün olarak kiliseye fayda sağlamak için kullanmışlardır.

Bölgedeki Hıristiyanların dünyanın dört bir yanındaki Hıristiyanlarla olan bağları, Aron Engberg'in Kudüs'teki Evanjelik Hıristiyanlar üzerine yaptığı çalışmada farklı bir şekilde görülebilir. Bu makale, 1980 yılında Uluslararası Kudüs Hıristiyan Elçiliği'ni (International Christian Embassy Jerusalem-ICEJ) kuran kentin uzun süredir var olan Hıristiyan Siyonist göçmen topluluğuna odaklanmaktadır. Engberg, büyük ölçüde Avrupa ve Güney Afrika'dan gelen Evanjelik Hıristiyanlardan oluşan bu örgütün tarihinin izini sürerken ve ICEJ'in günümüzdeki çalışmalarını incelemek için saha araştırması yaparken, örgütün teolojisinde ince ama önemli bir yeniden yönlendirme olduğunu belirtiyor. Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak desteklemeye yönelik temel siyasi taahhüdünü sürdürmekle birlikte, ICEJ'in "eskatolojik ılımlılığa (eschatological moderation)" doğru kayması, Kudüs'teki varlığını ana akım İsrail toplumu için daha kabul edilebilir hale getirdi. Bu durum Engberg'i, akademisyenleri tüm Evanjelik Siyonistleri aynı monolitik teolojik motivasyonlara sahipmiş gibi göstermemeleri konusunda uyarmaya sevk etmektedir.

Bu sayıda yer alan diğer dört makale, Filistin ve Ürdün'deki farklı geleneklere mensup Hıristiyanlar ile Lübnan'daki Süryani, Ermeni ve Rum Ortodoks kiliselerine mensup Hıristiyanlar için çağdaş yaşamın gündelik gerçeklerini aktarmak üzere kapsamlı etnografik saha araştırmalarından faydalanmaktadır. Filistin Hıristiyanlığı üzerine yapılan çalışmaların çoğu Batı Şeria'ya odaklanırken, Kenny Schmitt'in makalesi Gazze'deki küçük Hıristiyan nüfusun içinde bulunduğu sıkıntılı durumu ele alıyor. Gazze'de, 2007'deki İsrail-Mısır ablukasından bu yana kötüleşen insani durumu anlatan yazar, bunun sonucunda çoğunluğu Rum Ortodoks ve Katolik olan Gazzeli Hıristiyanların İsrail'in hac izni sisteminden yararlanarak geçici vizelerle Batı Şeria'ya kaçtıklarını belirtiyor. Ancak hac vizelerini aşmayı tercih edenler, Batı Şeria'da yasadışı olarak ikamet ederken yeni bir güvencesizlik durumu yaşamaktadır. Schmitt'in çalışmasındaki göçmenlerin durumu Orta Doğu'nun diğer bölgelerindeki göçmen ve mültecilerden oldukça farklı olsa da Gazzeli Hıristiyanlar, daha iyi ekonomik fırsatlar aramak ya da şiddet ve insani felaketlerden kaçmak için anavatanlarından göç eden çok sayıda Hıristiyan arasında yer alıyor.

Lucy Schouten'in Orta Doğu'nun diğer bölgelerinden gelen Hıristiyan mültecilere hizmet veren Ürdün kiliseleri üzerine yaptığı çalışmaya göre, Ürdün'deki Anglikan din adamları ve diğer Hıristiyan liderlerin temel hedeflerinden biri Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralya'ya olan bu göçü yavaşlatmak. Schouten'in makalesi, bölgedeki Orta Doğulu Hıristiyan göçü olgusunun ve son dönemde Suriye ve Irak'tan Ürdün'e gerçekleşen mülteci akınlarının yeterince incelenmediğinin altını çiziyor. Görüştüğü kişilerin Hıristiyan "çeşitlilik içinde birlik" vurgusuna dikkat çeken yazar, Irak'tan gelen Keldani Katoliklere ve Suriye'den gelen Süryani Ortodoks mültecilere hizmet bağlamında Ürdün'deki Anglikan

din adamlarının ortak bir Orta Doğu kimliğini vurguladıklarını tespit ediyor. Ürdün'deki Anglikan din adamlarının hem mültecilere hem de Ürdünlü cemaatlerine, inançları uğruna Orta Doğu topraklarında kök salmalarını tavsiye ettiğini tespit ediyor.

Lübnan'da, mezhepçi politikaları ile bilinen güçlü Maruni Katolik cemaati, Süryani ve Ermeni göçmenler ve onların soyundan gelenler, etnik ve dini azınlıklar olarak, yine de nispeten büyük bir Hıristiyan nüfusa sahip bir Orta Doğu ortamında kök salmaya devam ettikleri yeni bir ev buldular. Rima Nasrallah ve Ronelle Sonnenberg makalelerinde, Lübnan'daki Süryani Ortodoks ve Ermeni Apostolik kiliselerinden gençleri kendi kadim geleneklerine bağlayan bağlara açıklık getiriyorlar. Bölgedeki üç monofizit kiliseden ikisini temsil eden bu çalışma, Orta Doğu'daki gençlere ve genç yetişkinlere gösterdiği ilgiyle de bir ilke imza atıyor ve pratik teolojinin sınırlarını batıdaki Hıristiyan gençlerle ilgili alışlagelmiş çalışmaların ötesine taşıyor. Sonnenberg ve Nasrallah, sonuçta kilise cemaatiyle -mirası, insanları ve ritüel uygulamalarıyla- kurulan güçlü bağların, Süryani ve Ermeni gençlere yetişkinliğe adım atarken bir kimlik duygusu ve dayanak noktası sağladığını tespit ediyor.

Aaron Eldridge'in makalesinin de gösterdiği gibi Lübnan aynı zamanda eski manastır topluluklarına da ev sahipliği yapmaktadır. Bazı manastırlarda yüzyıllardır ikamet edilirken, diğerleri Lübnan İç Savaşı (1975-1990) sırasında dağılmıştır. Bu sayının son makalesi olan Eldridge'in çalışması, Orta Doğu'ya odaklanan bir Hıristiyanlık antropolojisinin potansiyeline işaret ediyor. Savaş sırasında terk edilen ve daha sonra yangınla yok olan Hamatoura Doğu Ortodoks manastırının yeniden inşasını anlatıyor. Yunanistan ve Doğu Ortodoks dünyasının diğer bölgeleriyle bağları olan bu münzevi topluluğun dönüşü, aynı zamanda bu eski manastırın şehit azizlerinin keşfi ile de paralel ilerliyor. Ortodoks çileci zaman anlayışına göre Eldridge, savaş sonrası Lübnan'da yıkım, geri dönüş ve toparlanmaya ilişkin tipik tarihyazımı yaklaşımlarına meydan okuyor. Çalışması, Suriye'deki savaştan kaçan pek çok kişinin sığındığı bir yer olarak yeniden inşa edilen manastırın bölgede devam eden yıkımdan izole olmadığını gösteriyor. Daha ziyade, hem makale hem de manastırdan feragat geleneğinin kendisi, yıkımın onarıcı bir vahiy sağlayabileceği yıkım ve geri dönüş döngülerine işaret etmektedir.

Sonuç

Bir iç savaşın ardından yeniden inşa edilen ve şimdi de başka bir çatışmadan kaçan mültecileri barındıran bir manastırın bu son mücadelesi, Orta Doğu'daki çağdaş Hıristiyanlığın kesin bir resmi olarak alınabilir. Bu dokuz çalışmanın çoğunda güvencesiz bağlamlar ortaya çıkmaktadır: iç savaş, ekonomik çaresizlik, siyasi çalkantılar, yerinden edilme ve insani adaletsizlikler. Yine de bu özel sayının yazarları ve temsil etmeye çalıştıkları Orta Doğulu sesler için şiddet ve zulüm bölgedeki Hıristiyan kimliğini tanımlamıyor. Orta Doğu'daki Hıristiyan geleneklerinin, Hıristiyanlığın doğduğu topraklarda toplu halde mücadele ediyor, hatta ölüyor gibi tasvir edilmesi, bölgedeki yaklaşık 19 milyon insanın yaşamları hakkında bilinmesi gereken çok az şey kaldığını gösteriyor. Bu sayıdaki makaleler farklı bir yaklaşım benimsiyerek bölgede yaşanan geleneklerin karmaşıklığına vurgu yaparak ve bu bağlamlar içinde Hıristiyanların eylemliliğine odaklanmaktadırlar. Günümüz koşullarını yerel ve yerli terimlerle anlamaya çalışan bu makaleler, Orta Doğu Hristiyan Çalışmalarını Orta Doğu Hristiyanlarının incelikli anlatımlarıyla genişletmekte

ve gelecekteki akademisyenleri de aynı şeyi yapmaya davet etmektedir.

Yazar Hakkında

Deanna Womack, Atlanta, Georgia'daki Emory Üniversitesi Candler Teoloji Okulu'nda Dinler Tarihi ve Çok Dinli İlişkiler alanında Yardımcı Doçent olarak görev yapmaktadır. Kendisi, *Protestants, Gender and the Arab Renaissance in Late Ottoman Syria* (Edinburgh University Press, 2019) ve *Neighbors: Christians and Muslims Building Community* (Westminster John Knox Press, 2020) kitaplarının da yazarıdır. Ayrıca Philip Forness ile birlikte Edinburgh University Press'in Orta Doğu Hıristiyanlığı (Middle Eastern Christianity) kitap serisinin editörlüğünü de yapmaktadır.

Kaynakça

.S. Hasan, *Christian versus Muslims in Modern Egypt: The Century-Long Struggle for Coptic Equality* (Oxford: Oxford University Press, 2002).

Adam H. Becker, *Revival and Awakening: American Evangelical Missionaries in Iran and the Origins of Assyrian Nationalism* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 2015).

Aho Shemunkasho, "Oriental Orthodox," in *Christianity in North Africa and West Asia*, (eds.) Kenneth R. Ross, Mariz Tadros, and Todd M. Johnson (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2018).

Akram Fouad Khater, *Embracing the Divine: Passion and Politics in the Christian Middle East* (New York: Syracuse University Press, 2011).

Alfaro-Velcamp, *So Far from Allah, So Close to Mexico: Middle Eastern Immigrants in Modern Mexico* (Austin: University of Texas Press, 2007).

Alistair Hamilton, *The Copts and the West, 1439-1822: The European Discovery of the Egyptian Church* (Oxford: Oxford University Press, 2006).

Alistair Hunter, "Staking a Claim to Land, Faith and Family: Burial Location Preferences of Middle Eastern Christian Migrants," *Journal of Intercultural Studies* 37/2 (2016), 179-194.

Andrea Pacini, "The Rites of the Churches of the Middle East," in *Christian Communities in the Arab Middle East: The Challenge of the Future*, (eds.) Andrea Pacini (Oxford: Clarendon Press, 1998).

Andrea Pacini, ed., *Christian Communities in the Arab Middle East: The Challenge of the Future* (Oxford: Clarendon Press, 1998).

Andrea Zaki Stephanos, ed., *Arabic Christian Theology: A Contemporary Global Evangelical Perspective* (Grand Rapids, MI: Zondervan, 2019).

Andrea Zaki Stephanos, ed., *Nahwa Lahut 'Arabi Mu'asir* (Beirut: Dar al-Thaqafa,

2008).

Andreas Bandak, "Of Refrains and Rhythms in Contemporary Damascus: Urban Space and Christian–Muslim Coexistence," *Current Anthropology* 55/S10 (2014), 248-261.

Andreas Bandak, "Repeated Prayers: Saying the Rosary in Contemporary Syria," *Religion* 47/1 (2017), 92-110.

Andreas Schmoller, ed., *Middle Eastern Christians and Europe: Historical Legacies and Present Challenges* (Vienna: Lit, 2018).

Angie Heo, *The Political Lives of Saints: Christian-Muslim Mediation in Egypt* (Oakland, CA: University of California Press, 2018).

Anthony George Shenoda, "Cultivating Mystery: Miracles and A Coptic Moral Imaginary" (PhD diss., Harvard University, 2010).

Anthony O'Mahoney, Gören Gunner, and Kevork Hintlian, eds., *The Christian Heritage in the Holy Land* (London: Scorpion Cavendish, 1995).

Anthony O'Mahony and Emma Loosley, eds., *Eastern Christianity in the Modern Middle East* (Abingdon: Routledge, 2010).

Anthony O'Mahony, ed., *Christianity in the Middle East: Studies in Modern History, Theology and Politics* (London: Melisende, 2008).

Anthony O'Mahony, ed., *The Christian Communities of Jerusalem and the Holy Land: Studies in History, Religion and Politics* (Cardiff: University of Wales Press, 2003).

Antoine Borrut and Fred M. Donner, *Christians and Others in the Umayyad State* (Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 2016).

Aron Engberg, *Walking on the Pages of the Word of God: Self, Land, and Text among Evangelicals in Jerusalem* (Leiden: Brill, 2019).

Aron Engberg, *Walking on the Pages of the Word of God: Self, Land, and Text among Evangelicals in Jerusalem* (Leiden: Brill, 2019).

Asa A. Eger, *The Islamic-Byzantine Frontier: Interaction and Exchange among Muslim and Christian Communities* (London: I.B. Tauris, 2015).

Barbara Reeves-Ellington, *Domestic Frontiers: Gender, Reform, and American Interventions in the Ottoman Balkans and the Near East* (Amherst, MA: University of Massachusetts Press, 2013).

Bernard Heyberger, "The Development of Catholicism in the Middle East (16th-19th Century)," in *Christianity: A History in the Middle East* (eds.). Habib Badr, Suad Abou el Rouss Slim, and Joseph Abou Nohra (Beirut: Middle East Council of Churches, 2005), 631-651.

Bernard Heyberger, ed., *Chrétien du Monde Arabe: Un Archipel en Terre d'Islam* (Paris: Autrement, 2003).

Bernard Heyberger, *Hindiyya, Mystic and Criminal, 1720-1798: A Political and Religious Crisis in Lebanon*, trans. by Renée Champion (Cambridge, UK: James Clark,

2013).

Bernard Heyberger, *Les Chrétiens du Proche-Orient au Temps de la Réforme Catholique: Syrie, Liban, Palestine, XVIIe-XVIIIe siècles* (Rome: École française de Rome, 1994).

Bernard Heyberger, *Les Chrétiens du Proche-Orient: De la compassion à la compréhension* (Paris: Payot & Rivages, 2013).

Beth Baron, *The Orphan Scandal: Christian Missionaries and the Rise of the Muslim Brotherhood* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2014).

Betty Jane Bailey and J. Martin Bailey, *Who Are The Christians in the Middle East?* (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2003).

Betty Jane Bailey and J. Martin Bailey, *Who Are The Christians in the Middle East?* (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2003).

Bruce Masters, *Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).

Candace Lukasik, "Conquest of Paradise: Secular Binds and Coptic Political Mobilization," *Middle East Critique* 25/2 (2016), 107-125.

Carolyn M. Ramzy, "To Die is Gain: Singing a Heavenly Citizenship among Egypt's Coptic Christians," *Ethnos* 8/5 (2015), 649-670.

Chantal Verdeil, ed., *Missions Chrétiennes en Terre d'Islam, Moyen-Orient, Afrique du Nord (XVIIe-XXe Siècles): Anthologie de Textes Missionnaires* (Turnhout, Belgium: Brepols, 2013).

Chantal Verdeil, *La Mission Jésuite du Mont-Liban et de Syrie (1830-1864)* (Paris: Les Indes Savantes, 2011).

Christine B. Lindner, "Negotiating the Field: American Protestant Missionaries in Ottoman Syria, 1823 to 1860" (PhD diss., University of Edinburgh, 2009).

Dale T. Irvin and Scott W. Sunquist, *History of the World Christian Movement, vol. 1: Earliest Christianity to 1453* (Maryknoll, NY: Orbis Books, 2001).

David Frankfurter, ed., *Pilgrimage & Holy Space in Late Antique Egypt* (Leiden: Brill, 1998).

David Gaunt, Naures Atto, and Soner O. Barthoma, "Introduction: Contextualizing the Sayfo in the First World War," in *Let Them Not Return: Sayfo—The Genocide of the Assyrian, Syriac, and Chaldean Christians in the Ottoman Empire*, (eds.). Gaunt, Atto, and Barthoma (New York: Berghahn Books, 2017).

David Gaunt, Naures Atto, and Soner O. Barthoma, eds., *Let Them Not Return: Sayfo—The Genocide of the Assyrian, Syriac, and Chaldean Christians in the Ottoman Empire* (New York: Berghahn Books, 2017).

David Gaunt, Naures Atto, and Soner O. Barthoma, eds., *Let Them Not Return: Sayfo—The Genocide of the Assyrian, Syriac, and Chaldean Christians in the Ottoman*

Empire (New York: Berghahn Books, 2017).

David Thomas, ed., *Syrian Christians Under Islam: The First Thousand years* (Leiden: Brill, 2001).

Deanna Ferree Womack, "Middle Eastern Christianity in the Context of World Christianity," in *Handbook of Christianity in the Middle East*, (eds.). Mitri Raheb and Mark A. Lamport (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, forthcoming 2020).

Deanna Ferree Womack, *Protestants, Gender and the Arab Renaissance in Late Ottoman Syria* (Edinburgh University Press, 2019).

Deanna Ferree Womack, *Protestants, Gender and the Arab Renaissance in Late Ottoman Syria* (Edinburgh University Press, 2019).

Dominique Trimbur, ed., *Europäer in der Levante: Zwischen Politik, Wissenschaft und Religion (19.-20. Jahrhundert)* (München: R. Oldenbourg, 2004).

Eleanor H. Tejirian and Reeva Spector Simon, *Conflict, Conquest, and Conversion: Two Thousand Years of Christian Missions in the Middle East* (New York: Columbia University Press, 2012).

Elizabeth Iskander, *Sectarian Conflict in Egypt: Coptic Media, Identity, and Representation* (Abingdon: Routledge, 2012).

Elizabeth Marteiijn, "The Revival of Palestinian Christianity: The Development of Palestinian Theology," *Exchange* 49/3,4 (2020).

Emma Loosley, "Peter, Paul and James of Jerusalem: The Doctrinal and Political Evolution of the Eastern and Oriental Churches," in *Eastern Christianity in the Modern Middle East*, (eds.). Anthony O'Mahony and Emma Loosley (Abingdon: Routledge, 2010).

Emrah Şahin, *Faithful Encounters: Authorities and American Missionaries in the Ottoman Empire* (Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press, 2018).

Erik Freas, *Muslim-Christian Relations in Late-Ottoman Palestine: Where Nationalism and Religion Intersect* (New York: Palgrave Macmillan, 2016).

Esther Möller, *Orte der Zivilisierungsmission: Französische Schulen im Libanon 1909-1943* (Göttingen, Germany: Vandenhoeck & Ruprecht, 2013).

Fatma Müge Göçek, *Denial of Violence: Ottoman Past, Turkish Present, and Collective Violence against the Armenians, 1789-2009* (Oxford: Oxford University Press, 2015).

Febe Armanios, "Approaches to Coptic History after 641," *International Journal of Middle East Studies* 42 (2010).

Febe Armanios, *Coptic Christianity in Ottoman Egypt* (Oxford: Oxford University Press, 2011).

Fiona McCallum, "Christians in the Middle East: A New Subfield?," *International Journal of Middle East Studies* 42 (2010).

Fiona McCallum, "Shared Religion but Still Marginalized Other: Middle Eastern Christians' Encounters with Political Secularism in the United Kingdom," *Journal of*

Church and State 61/2 (2019), 242-261.

Fiona McCallum, *Christian Communities in the Middle East: Faith, Identity and Integration* (Abingdon: Routledge, forthcoming 2021).

Fiona McCallum, *Christian Religious Leadership in the Middle East: The Political Role of the Patriarch* (Lampeter, UK: Edwin Mellen Press, 2010).

Fr. Salim Daccache, "Catholic Missions in the Middle East," in *Christianity: A History in the Middle East* (eds.). Habib Badr, Suad Abou el Rouss Slim, and Joseph Abou Nohra (Beirut: Middle East Council of Churches, 2005).

Françoise Briquel Chatonnet and Muriel Debié, eds., *Sur les Pas des Araméens Crétiens: Mélanges offerts à Alain Desreumaux* (Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 2010).

Françoise Briquel Chatonnet and Muriel Debié, *Le Monde Syriaque: Sur les Routes d'un Christianisme Ignoré* (Paris: Belles Lettres, 2017).

Galia Sabar and Shlomit Kanari, "'I'm Singing My Way Up': The Significance of Music Amongst African Christian Migrants in Israel," *Studies in World Christianity* 12/2 (2006), 101-25.

Gawdat Gabra, ed., *Coptic Civilization: Two Thousand Years of Christianity in Egypt* (Cairo: American University of Cairo Press, 2014).

Georg G. Blum, *Geschichte der Begegnung Christlich-Orientalischer Mystik mit der Mystik des Islams* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009).

Guido Bellatti Ceccoli, *Tra Toscana e Medioriente: La Storia degli Arabi Cattolici a Livorno (sec. XVII-XX)* (Livorno: Editasca, 2008).

H.L. Murre-van den Berg, "The Church of the East in the Sixteenth to the Eighteenth Century: World Church or Ethnic Community?," in *Redefining Christian Identity: Cultural Interaction in the Middle East since the Rise of Islam*, (ed.). Jan J. Van Ginkel, Heleen Murre-van den Berg, and Theo M. van Lint (Leuven: Peeters, 2005).

Habib Badr, Suad Abou el Rouss Slim, and Joseph Abou Nohra, eds., *Christianity: A History in the Middle East* (Beirut: Middle East Council of Churches, 2005).

Haim Goren, "Echt Katholisch und gut Deutsch": *Die Katholiken Deutschlands und Palästina 1838-1910*, trans. by Markus Lemke (Göttingen: Wallstein, 2009).

Heather J. Sharkey, "Middle Eastern and North African Christianity: Persisting in the Lands of Islam," in *Introducing World Christianity*, (eds.). Charles E. Farhadian (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012), 7-20.

Heather J. Sharkey, "Middle Eastern Christianity between the Local and the Global," *Ecumenical Trends* 48/6 (2019).

Heather J. Sharkey, *American Evangelicals in Egypt: Missionary Encounters in an Age of Empire* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2008).

Heather J. Sharkey, ed., *Cultural Conversions: Unexpected Consequences of Christian*

Missionary Encounters in the Middle East, Africa, and South Asia (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2013).

Heather Sharkey, *A History of Muslims, Christians, and Jews in the Middle East* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017).

Heidi Hirvonen, *Christian-Muslim Dialogue: Perspectives of Four Lebanese Thinkers* (Leiden: Brill, 2012).

Heike Behlmer, ed., *Christen in Ägypten* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2015).

Heleen Murre-van den Berg, "A Center of Transnational Syriac Orthodoxy: St. Mark's Convent in Jerusalem," *Journal of Levantine Studies* 3/1 (2013).

Heleen Murre-van den Berg, "The Study of Western Missions in the Middle East (1820-1920): An Annotated Bibliography," in *The Social Dimension of Christian Missions in the Middle East: Historical Studies of the 19th and 20th Centuries*, (eds.). Norbert Friedrich, Uwe Kaminsky, and Roland Löffler (Stuttgart: Franz Steiner, 2010), 35-53.

Heleen Murre-van den Berg, ed., *New Faith in Ancient Lands: Western Missions in the Middle East in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries* (Boston, MA: Brill, 2006).

Heleen Murre-van den Berg, *Scribes and Scriptures: The Church of the East in the Eastern Ottoman Provinces (1500-1850)* (Louvain: Peeters, 2015).

Herman G.B. Teule and Alfons Brüning, *Handboek Oosters Christendom* (Leuven: Peeters, 2018).

Herman Teule and Antonie Wessels, eds., *Oosterse Christenen binnen de Wereld van de Islam* (Kampen: Kok, 1997).

Hindiyya (1720-1798), *Mystique et Criminelle* (Paris: Aubier, 2001).

Inger Marie Okkenhaug, *The Quality of Heroic Living, of High Endeavour and Adventure: Anglican Mission, Women and Education in Palestine, 1998-1948* (Leiden: Brill, 2002).

Jack Tannous, *The Making of the Medieval Middle East: Religion, Society, and Simple Believers* (Princeton: Princeton University Press, 2018).

Jack Tannous, *The Making of the Medieval Middle East: Religion, Society, and Simple Believers* (Princeton: Princeton University Press, 2018).

Jan J. Van Ginkel, Heleen Murre-van den Berg, and Theo M. van Lint, eds., *Redefining Christian Identity: Cultural Interaction in the Middle East since the Rise of Islam*, (Leuven: Peeters, 2005).

John Joseph, *The Modern Assyrians of the Middle East: A History of their Encounter with Western Christian Missions, Archaeologists, and Colonial Powers* (Leiden: Brill, 2000).

Jose Francisco, "Migration and New Cosmopolitanism in Asian Christianity," in *The Oxford Handbook of Christianity in Asia*, (eds.). Felix Wilfred (Oxford: Oxford University Press, 2014), 576-92.

Joseph Youssef, "From the Blood of St. Mina to the Martyrs of Maspero: Commemoration, Identity, and Social Memory in the Coptic Orthodox Church," *Journal of the Canadian Society for Coptic Studies* 5 (2013), 61-73.

Kenneth Cragg, *The Arab Christian: A History in the Middle East* (Louisville: Westminster/John Knox Press, 1991).

Kenneth R. Ross, Mariz Tadros, and Todd M. Johnson, eds., *Christianity in North Africa and West Asia* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2018).

Laura Robson, *Colonialism and Christianity in Mandate Palestine* (Austin: University of Texas Press, 2011).

Laura Robson, *Colonialism and Christianity in Mandate Palestine* (Austin: University of Texas Press, 2011).

Laura Robson, ed., *Minorities and the Modern Arab World: New Perspectives* (Syracuse: Syracuse University Press, 2016).

Laure Guirguis, *Copts and the Security State: Violence, Coercion, and Sectarianism in Contemporary Egypt* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2016).

Linda K. Jacobs, *Strangers No More: Syrians in the United States, 1880- 1900* (New York: Kalima Press, 2019).

Lise Paulsen Galal, Alistair Hunter, Fiona McCallum, Sara Lei Sparre, and Marta Woźniak-Bobińska, "Middle Eastern Christian Spaces in Europe: Multi-sited and Super-diverse," *Journal of Religion in Europe* 9 (2016).

Louis M. Farag, ed., *The Coptic Christian Heritage: History, Faith and Culture* (Abingdon: Routledge, 2014).

Lucette Valensi, "Inter-Communal Relations and Changes in Religious Affiliation in the Middle East (Seventeenth to Nineteenth Centuries)," *Comparative Studies in Society and History* 39/2 (1997), 251-269.

Mar Bawai Soro, "The Assyrians (East Syriacs)," in *Christianity: A History in the Middle East* (eds.). Habib Badr, Suad Abou el Rouss Slim, and Joseph Abou Nohra (Beirut: Middle East Council of Churches, 2005), 255-270.

Mar Sawirus Ishak Saka, "The West Syriacs," in *Christianity: A History in the Middle East*, (eds.). Habib Badr, Suad Abou el Rouss Slim, and Joseph Abou Nohra (Beirut: Middle East Council of Churches, 2005), 235-253.

Marie-Thérèse Urvoy, *Les Chrétiens d'Orient: Histoire et Identité* (Versailles: Éditions de Paris, 2014).

Mariz Tadros, *Copts at the Crossroads: The Challenges of Building Inclusive Democracy in Egypt* (Cairo: American University Press, 2013).

Mark Swanson, *The Coptic Papacy in Islamic Egypt (641-1517)* (Cairo: American University Press, 2010).

Marta Woźniak-Bobińska, *Współczesna diaspora asyryjsko-aramjska w Szwecji*

(Modern Assyrian-Aramean Diaspora in Sweden) (Łoźd, Poland: University of Łoźd Press, 2018).

Martin Tamcke and Michael Marten, eds., *Christian Witness between Continuity and New Beginnings: Modern Historical Missions in the Middle East* (Berlin: Lit, 2006).

Martin Tamcke, *Christen in der Islamischen Welt: von Mohammed bis zur Gegenwart* (München: Beck, 2008).

Martin Tamcke, *Das Orthodoxe Christentum* (München: Beck, 2017).

Martin Tamcke, *Die Christen vom Tur Abdin: Hinführung zur Syrisch-Orthodoxen Kirche* (Frankfurt am Main: Verlag Otto Lembeck, 2009).

Martin Tamcke, ed., *Christians and Muslims in Dialogue in the Islamic Orient of the Middle Ages/Christlich-muslimische Gespräche im Mittelalter* (Würzburg: Ergon Verlag/Beirut: Orient-Institut, 2007).

Matthew Baker, "Christian Traditions in the Contemporary Middle East: A Bibliographic Essay," *Theological Librarianship* 4/1 (2011).

Matti Moosa, *The Maronites in History* (New York: Syracuse University press, 1986).

Mehmet Ali Doğan and Heather J. Sharkey, eds., *American Missionaries and the Middle East: Foundational Encounters* (Salt Lake City, UT: University of Utah Press, 2011).

Melanie E. Trexler, *Evangelizing Lebanon: Baptists, Missions, and the Question of Cultures* (Waco, TX: Baylor University Press, 2016).

Michel E. Andraos, "Christian Communities in the Middle East and Islam: A Shift in the Understanding of Mission among Eastern Catholic Churches," in *Mission for Diversity: Exploring Christian Mission in the Contemporary World*, (eds.). Elochukwu E. Uzukwu, vol. 8, *Interreligious Studies* (Zürich: Lit Verlag, 2015), 171-86.

Michelle U. Campos, *Ottoman Brothers: Muslims, Christians, and Jews in Early Twentieth-Century Palestine* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2010).

Mitri Raheb and Mark A. Lamport, eds., *Handbook of Christianity in the Middle East* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, önümüzdeki 2020).

Mitri Raheb, ed., *Shifting Identities: Changes in the Social, Political, and Religious Structures in the Arab World* (Bethlehem: Diyar Publishing, 2016).

Naomi Hosoda, "Kababayan Solidarity? Filipino Communities and Class Relations in United Arab Emirates Cities," *Journal of Arabian Studies* 3/1 (2013), 18-35.

Naures Atto, *Hostages in the Homeland, Orphans in the Diaspora: Identity Discourses among the Assyrians/Syriac Elites in the European Diaspora* (Leiden: Leiden University Press, 2011).

Nelly van Doorn-Harder, ed., *Copts in Context: Negotiating Identity, Tradition, and Modernity* (Columbia, SC: University of South Carolina Press, 2017).

Noah Haiduc-Dale, *Arab Christians in British Mandate Palestine: Communalism and Nationalism, 1917-1948* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013).

Norman A. Horner, *A Guide to Christian Churches in the Middle East: Present-Day Christianity in the Middle East and North Africa* (Elkhart, IN: Mission Focus, 1989).

Paul Rowe, "The Middle Eastern Christian as Agent," *International Journal of Middle East Studies* 42 (2010).

Paul S. Rowe, John H.A. Dyck, and Jens Zimmerman, *Christians and the Middle East Conflict* (Abingdon: Routledge, 2014).

Paul Sedra, *From Mission to Modernity: Evangelicals, Reformers and Education in Nineteenth-Century Egypt* (New York: I.B. Tauris, 2011).

Peter Makari, *Conflict and Cooperation: Christian-Muslim Relations in Contemporary Egypt* (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2007).

Philip M. Forness, *Preaching Christology in the Roman Near East: A Study of Jacob of Serugh* (Oxford: Oxford University Press, 2018).

Pieterella van Doorn-Harder, *Contemporary Coptic Nuns* (Oxford: Oxford University Press, 1995).

Proche Orient Chretien and Parole D'Orient. Nelly van Doorn-Harder, "Finding a Platform: Studying the Copts in the 19th and 20th Centuries," *International Journal of Middle East Studies* 42 (2010).

Rachel Scott, *The Challenge of Political Islam: Non-Muslims and the Egyptian State* (Stanford: Stanford University Press, 2010).

Rebecca Krawiec, *Shenoute and the Women of the White Monastery: Egyptian Monasticism in Late Antiquity* (Oxford: Oxford University Press, 2002).

Reeva S. Simon and Eleanor Harvey Tejirian, eds., *Altruism and Imperialism: Western Cultural and Religious Missions in the Middle East* (New York: Middle East Institute of Columbia University, 2002).

Reşat Kasaba, *A Moveable Empire: Ottoman Nomads, Migrants, and Refugees* (Seattle: University of Washington Press, 2009).

Rima Nasrallah and Ronelle Sonnenberg, "Oriental Orthodox Young Adults and Liturgical Participation: A Matter of Identity," *Exchange* 49/3,4 (2020).

Ronald Grigor Suny, "They Can Live in the Desert but Nowhere Else": *A History of the Armenian Genocide* (Princeton: Princeton University Press, 2015).

Ronald Grigor Suny, "They Can Live in the Desert but Nowhere Else": *A History of the Armenian Genocide* (Princeton: Princeton University Press, 2015).

S.R. Goldstein-Sabbah and H.L. Murre-van den Berg, *Modernity, Minority, and the Public Sphere: Jews and Christians in the Middle East* (Leiden: Brill, 2016).

Saba Mahmood, *Religious Difference in a Secular Age: A Minority Report* (Princeton: Princeton University Press, 2016).

Samir Boulos, *European Evangelicals in Egypt (1900-1956)* (Leiden: Brill, 2016).

Sargon Donabed, "Neither 'Syriac-speaking' nor 'Syrian Orthodox Christians': Harput Assyrians in the United States as a Model for Ethnic Self-Categorization and Expression," in *Syriac in its Multi-Cultural Context*, (eds.). Herman Teule, et al. (Louvain: Peeters, 2017).

Sargon George Donabed, *Reforging a Forgotten History: Iraq and the Assyrians in the 20th Century* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015);

Sebastian Brock, *An Introduction to Syriac Studies*, 3rd edition (Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2006).

Sebastian Brock, *Fire from Heaven: Studies in Syriac Theology* (Burlington, VT: Ashgate, 2006).

Sebastian Brock, *The Luminous Eye: The Spiritual World of Saint Ephrem*, revised edition (Kalamazoo, MI: Cistercian Publications, 1992).

Sebastian Elsässer, *The Coptic Question in the Mubarak Era* (Oxford: Oxford University Press, 2014).

Sebastian P. Brock, "The 'Nestorian' Church: A Lamentable Misnomer," *Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester* 78 (1996), 23-35; Sebastian P. Brock, "Miaphysite, Not Monophysite!," *Cristianesimo Nella Storia* 37 (2016).

Shlomit Kanari, "Music, Musicians and Migration in African Migrant Churches in Israel," in *Religion in the Context of African Migration*, (eds.). Afe Adogame and Cordula Weissköppel (Beirut: Eckhardt Breiting, 2005), 267-84.

Sidney Griffith, *The Church in the Shadow of the Mosque: Christians and Muslims in the World of Islam* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2008).

Sidney H. Griffith, "The Church of Jerusalem and the 'Melkites': The Making of an 'Arab Orthodox' Christian Identity in the World of Islam (750-1050 CE)," in *Christians and Christianity in the Holy Land: From the Origins to the Latin Kingdoms*, (eds.). Ora Limor and Guy G. Strousma (Turnhout: Brepols, 2006), 175-204.

Sidney H. Griffith, *The Beginnings of Christian Theology in Arabic* (Burlington, VT: Ashgate, 2002).

Stanley J. Valayil C. John, *Transnational Religious Organization and Practice: A Contextual Analysis of Kerala Pentecostal Churches in Kuwait* (Leiden: Brill, 2018).

Stanley J. Valayil C. John, *Transnational Religious Organization and Practice: A Contextual Analysis of Kerala Pentecostal Churches in Kuwait* (Leiden: Brill, 2018).

Stephan Stetter and Mitra Moussa Nabo, eds., *Middle Eastern Christianity: Local Practices, World Societal Entanglements* (New York: Palgrave Macmillan, 2020).

Theresia Hainthaler, *Christliche Araber vor dem Islam: Verbreitung und Konfessionelle Zugehörigkeit: Eine Hinführung*, *Eastern Christian Studies* 7 (Leuven: Peeters, 2007).

Todd M. Johnson and Gina A. Zurlo, eds., *World Christian Database* (Leiden/Boston: Brill, accessed 30 July 2020).

Todd M. Johnson and Gina A. Zurlo, *World Christian Encyclopedia*, 3rd edition (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020).

Tsolin Nabantian, *Armenians Beyond Diaspora: Making Lebanon Their Own* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019).

Ussama Makdisi, *Age of Coexistence: The Ecumenical Frame and the Making of the Modern Arab World* (Stanford: Stanford University Press, 2019).

Ussama Makdisi, *Artillery of Heaven: American Missionaries and the Failed Conversion of the Middle East* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2008).

Uta Zeuge-Buberl, *The Mission of the American Board in Syria: Implications of a Transcultural Dialogue*, trans. by Elizabeth Janik (Stuttgart: Franz Steiner, 2017).

Uwe Kaminsky and Roland Löffler, eds., *The Social Dimension of Christian Missions in the Middle East: Historical Studies of the 19th and 20th Centuries* (Stuttgart: Franz Steiner, 2010).

Valérie Assan, Bernard Heyberger, and Jakob Vogel, eds., *Minorités en Méditerranée au XIXe Siècle: Identités, Identifications, Circulations* (Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2019).

Van Doorn-Harder and Kari Vogt, eds., *Between Desert and City: The Coptic Orthodox Church Today* (Oslo: Novus Forlag, 1997).

Wassilios Klein, ed., *Syrische Kirchenväter* (Stuttgart: Kohlhammer, 2004).

Watanabe Akiko, "Does Religious Conversion Transcend the Boundaries of Multiple Hierarchies? Filipino Migrant Workers Embracing Islam in the UAE and Qatar," in *Asian Migrant Workers in the Arab Gulf States: The Growing Foreign Population and Their Lives*, (eds.). Masako Ishii, Naomi Hosoda, Masaki Matsuo, and Koji Horinuki (Leiden: Brill, 2020), 194-217.

Wolfram Reiss, *Erneuerung in der Koptisch-Orthodoxen Kirche: Die Geschichte der Koptisch-Orthodoxen Sonntagschulbewegung und die Aufnahme ihre Reformsätze in den Erneuerungs bewegungen der Koptisch-Orthodoxen Kirche der Gegenwart* (Hamburg, Germany: Lit Verlag, 1998).

Yvonne Haddad and Joshua Donovan, "Good Copt, Bad Copt: Competing Narratives on Coptic Identity in Egypt and the United States," *Studies in World Christianity* 19/3 (2013), 208-232.